

Akyığıtzade Musa ve Himayecilik Düşüncesi

Kenan Demir¹

İstanbul Medipol Üniversitesi

Öz

Osmanlı Devleti'nde 1830'larda ülkede ikamet eden yabancılar ve İstanbul'daki yabancı konsoloslarındaki elçiler vasıtasıyla ülkeye giren serbest ticaret düşüncesi 1880'lere kadar ülkede rakibi olmayan bir düşünce sistemi olmuştur. Öncelikle 1870'lilerde dönemin başınında serbest ticaret ilkesi ışığında imzalanan 1838 ticaret anlaşmasının Osmanlı iktisadına verdiği zararlar anlatılmış ve 1880'lerde ise bu düşünceye karşı ilk itiraz sesleri yükselmiştir. Tercüman-ı Hakikat'ta Ahmet Mithat ve Mizan'da Mizancı Murat ülkenin iktisadi açıdan kalkınması için koruyucu gümrük tarifeleri uygulanmasını ve sanayinin himaye edilmesini istemişlerdir. Bu dönemde Harbiye Askeri Okulu'nda iktisat dersleri veren Kazanlı Akyığıtzade Musa da himaye düşüncesini benimsemiş ve 1896 senesinde yazdığı İktisad yahud İlm-i Servet: Azadeği-i Ticaret ve Usul-i Himaye adlı eserinde Osmanlı'nın iktisadi kalkınması için devletin sanayiye gümrük duvarları ile koruması gerektiğini ifade etmiştir. Bu çalışmada Akyığıtzade Musa'nın İktisad yahud İlm-i Servet: Azadeği-i Ticaret ve Usul-i Himaye ve İlm-i Servet veyahut İlm-i İktisad adlı kitapları ışığında himayeci iktisadi görüşleri değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı Devleti • Himayeci iktisat düşüncesi • Akyığıtzade Musa

¹ Kenan Demir (Dr. Öğr. Üyesi), İstanbul Medipol Üniversitesi, İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi, İstanbul.

Eposta: kdemir@medipol.edu.tr Orcid No: 0000-0003-1508-5978

Atf: Demir, K. (2018). Akyığıtzade Musa ve himayecilik düşüncesi. *İş Ahlakı Dergisi* 11, 299–327.

<http://dx.doi.org/10.12711/tjbe.2018.11.2.0031>

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyıla kadar ülkenin iktisadi politikaları geleneksel iktisat politikaları doğrultusunda yürütülmüştür. Osmanlı Devleti, halkın tüketim harcamalarında sıkıntı çekmemesi ve piyasada kıtlık yaşanmaması için ithalatı teşvik etmiş ve ülke içerisinde mal bolluğunun olmasına çalışmıştır. 19. yüzyılın ilk yıllarında Avrupa'da sanayi devrimi sonrası çok fazla ürün ucuz olarak ülkeye girmeye başlamış ve İngiltere gelişen sanayisi için yeni pazar olarak Osmanlı Devleti'ni seçmişti. Bu amaç çerçevesinde İngiltere Osmanlı Devleti'nin iktisadi politikalarını kendi amaçları doğrultusunda yönlendirmek gayesiyle girişimlerde bulunmuş ve Osmanlı'nın serbest iktisat düşüncesini benimsemesi için İstanbul'a birçok özel elçi yollamıştır. Bu elçilerden biri de David Urquhart'tır. 1831 senesinde İstanbul İngiliz konsolosluğunda katip olarak çalışan Urquhart, Osmanlı'nın İngiliz ekonomi çıkarları doğrultusunda serbest iktisat düşüncesine uygun bir ülke olduğunu belirtmiştir. Gedik ve yed-i vahit gibi tekelci yöntemlerin kaldırılmasıyla Osmanlı Devleti'nin İngiltere için önemli bir pazar olacağını ve Osmanlı Devleti'nin de bu ticaretten fayda sağlayarak bölgede Rusya'ya karşı güçleneceğini ifade etmiştir. Urquhart'ın ve ülkede ikamet eden diğer yabancı vatandaşların çalışmasıyla serbest iktisat düşüncesi fikirleri yayılmaya başlamıştır. Bu kişiler İngiliz ekonomi çıkarları ekseninde bir ticaret anlaşması için girişimlerde bulunmuşlardır. 1838 senesinde dönemin konjonktüründen faydalanarak Osmanlı'yla serbest ticaret anlaşması imzalanmasını başarmışlardır. Bu anlaşma ile ülkede gümrük oranları %8 olarak belirlenmiştir. Bu da ülkenin İngiltere başta olmak üzere Avrupa devletlerin pazarı durumuna gelmesine neden olmuştur.

Bu dönemde İzmir'de gazetecilik yapan ve daha sonra Osmanlı Devleti'nin çıkarttığı *Moniteur Ottoman*'ın yönetimini üstlenen Alexandre Blacque Bey de ülkenin iktisadi geleceğinin serbest iktisat düşüncesi doğrultusunda yürütülmesini istemiştir. Blacque Bey'in devletin resmi gazetesinin Fransızca bölümünün yönetimine getirilmesi devletin de bu düşüncüyü benimsediğinin göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ülkede 1840 senesinde yayımlanan *Ceride-i Havadis*, serbest iktisat düşüncesinin savunuculuğunu yapan önemli bir yayım organıdır. Gazetenin sahibi Churchill, Ermeni yazarlar aracılığıyla korumacılık-serbest ticaret düşüncesine dair tartışmaları gazete sütunlarına taşıyarak kamuoyunu etkilemeye çalışmıştır. Devlet idarecilerine serbest ticaret düşüncesini öneren Churchill, Osmanlı'nın uluslararası işbölümü doğrultusunda ziraatta ihtisaslaşmak suretiyle kalkınmasını istemiştir. 1840'lardan sonra serbest ticaret düşüncesi ülkede tek hâkim iktisat düşüncesi olmuş ve 1850'lilerde ise bu düşünce doğrultusunda ilk iktisat kitapları yazılmıştır. Serendi Arşizen ve Sehak Abru kitaplarını serbest ticaret düşüncesinin ilkeleri doğrultusunda yazmışlardır. Bu iki eserle birlikte ülkede liberal sistemin ilkeleri daha akademik bir üslupla ifade edilmiştir. 1860'tan itibaren sayıları artarak yayımlanan özel gazeteler, iktisadi sorunları serbest ticaret ilkesi doğrultusunda ele almış ve birçok gazetede serbest ticaret doğrultusunda yazılmış iktisat kitapları tefrika edilmiştir.

1870’li yıllarda ülkede serbest ticaret düşüncesine ilkesel anlamda değil ama 1838 ticaret anlaşmasına yönelik ilk ciddi eleştiriler yapılmaya başlanmıştır. *Hürriyet* gazetesinde Namık Kemal ve Ziya Paşa 1838 ticaret anlaşmasının zamanlamasının yanlış olduğunu vurgulamış ve ticaret anlaşması sonrası ülkede sanayi üretiminin ortadan kalktığını belirtmişlerdir. 1870’lerin sonunda ülkenin iktisadi geriliğinin nedeni olarak doğrudan serbest ticaretin ilkelerini gösteren Ahmet Mithat, iktisaden kalkınmak için ülkenin gerçekleriyle bağdaşan bir milli bir iktisat düşüncesini öneren kişidir. Ahmet Mithat Merkantilizm, Alman Tarihçi okulu ve serbest ticaretin bazı ilkelerini mezcederek ülkenin koruyucu gümrük politikalarını uygulamasını ve sanayiye himaye etmesi gerektiğini savunmuştur. 1880’lerde gerek basındaki yazılarıyla gerekse telif ettiği ekonomi kitaplarıyla himaye politikalarını savunan Ahmet Mithat’a destek olan diğer bir düşünür Kazan göçmeni olan Akyiğitzade Musa’dır. 1887’de İstanbul’a gelen, Mülkiye’de eğitimi sürdüren Akyiğitzade, Mülkiye’de mezun olduktan sonra 1892’de Harbiye Okulu’nda iktisat dersleri vermeye başlamıştır. Akyiğitzade, 1896 senesinde yazdığı *İktisad yahud İlm-i Servet: Azadeği-i Ticaret ve Usul-i Himaye* adlı eserinde bürokratlara himaye düşüncesini önermiş ve ülkede himaye politikaların uygulanmasını istemiştir. 1898 senesinde ise *İlm-i Servet veyahut İlm-i İktisad* adlı ders kitabını yazmıştır. Harbiye Okulu’nda ders kitabı olarak okutulan kitap klasik iktisat ilkeleri ışığında yazılmasına karşın bu eserde de himaye düşüncesinin faydalarına değinmiştir. Bu çalışmada Akyiğitzade’nin bu iki eser ışığında himaye iktisat düşüncesi değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Çalışmanın amacı 1880’lerden sonra ülkede serbest ticaret düşüncesi haricinde iktisat düşüncesinin olduğunu göstermektir. Osmanlı Devleti’nde her zaman devleti ön planda tutan ve ekonomiye doğrudan müdahale eden bir iktisat politikası geliştirilmesine karşın 1830’larda ülkenin kadim iktisat geleneğine ters düşen ve devleti iktisadi anlamda minimize eden bir düşünce sistemi ülkeye girmiştir. Bu düşünce paralelinde imzalanan 1838 ticaret anlaşmasıyla ülkede serbest ticaret düşüncesinin ilkeleri uygulanmış ve bu düşünce 1880’lere kadar ülkede tek hakim düşünce olmuştur. Çalışmada değinileceği gibi 1880’li yıllardan itibaren serbest ticaret düşüncesinin bu ülkenin iktisadi gerçekleriyle uyuşmadığına dair görüşler belirten iktisatçılar olmuştur. Devletin ekonomiye doğrudan müdahale etmesini isteyen ve gümrük duvarları ile ülkede sanayileşmenin sağlanacağı dile getiren bu iktisatçılar ülkede himayeci iktisat politikaların uygulanmasını istemişlerdir. Bu iktisatçılar arasında olan Akyiğitzade Musa’nın çalışmanın konusu olarak seçilmesinin nedeni ise ülkede ilk defa serbest ticaret düşüncesi ile himaye düşüncesini karşılaştırarak himaye düşüncesinin Osmanlı gibi iktisaden geri kalmış ülkelerin sanayileşmesi için tek çıkar yol olduğunu vurgulamasıdır.

Akyiğitzade Musa’nın Hayatı

Akyiğitzade, 1865 senesinde Rusya’nın Penza şehrinde doğmuş, ilk eğitimini Penza şehrinde aldıktan sonra Penza lisesine devam etmiş ve 1885 senesinde mezun

olmuştur (Ülken, 1979, s. 216). Üniversiteye gitmek için Moskova ve Kazan üniversitelerine müracaat etmesine karşın Rus hükümetinin devlete hizmet eden Türkler dışındaki kişileri üniversiteye kabul etmediğinden üniversiteye kabul edilmemiştir (Türkoğlu, 2006, s. 213). Akyiğitzade, 1885 senesinde Kazan edebiyatının Batılı anlamda ilk örneği Hüsameddin Molla adlı hikâye kitabını yazmıştır. Akyiğitzade bu eserde, Kazan Türk toplumunda seçtiği hikâye kahramanlarıyla Türk toplumunda hüküm süren usulleri eleştirmiş, toplumsal yaşama bir nebze özgürlük getirmek arzusunda olmuştur (Taymaz, 1966, s. 134). Eser, 1901 senesinde Osmanlı Türkçesine çevrilerek İstanbul'da tekrardan yayımlanmıştır (Türkoğlu, 2006, s. 213). Akyiğitzade, bir dönem Gaspıralı İsmail'in çıkarttığı *Tercüman* gazetesinde çalışmıştır (Türkoğlu, 2006, s. 213). Akyiğitzade'nin ilk eseri ülkesinde iyi karşılanmamış ve aşırı tepki görmüştür. Akyiğitzade da bu tepkiyi ileri sürerek 1887 senesinde okumak için İstanbul'a gelmiştir (Ülken, 1979, s. 216). İstanbul'da Mülkiye'ye girmiş ve burada 1891 senesinde mezun olmuştur. 1892 senesinde ise padişahın iradesiyle Harbiye Mektebi Rusça muallimliğine atanmıştır (Çetinkaya, 1969, s. 468). Harbiye Mektebi'nde iktisat dersleri de vermiş, 1892 senesinde ek görev olarak Galata Gümrük İdaresi'nde, iki ay sonra da Sirkeci Gümrük Merkezi'nde idari görevlerde bulunmuştur (Türkoğlu, 2006, s. 213). Akyiğitzade, 1896 senesinde İktisad *yahud* *İlm-i Servet: Azadeği-i Ticaret ve Usul-i Himaye* adlı eserini ve 1898 senesinde ise *İlm-i Servet veyahut İlm-i İktisad* adlı ekonomi kitaplarını yazmıştır (Albayrak ve diğerleri, 2016, s. 30). 1897 senesinde ise *Avrupa Medeniyetinin Esasına Bir Nazar* isimli tarih kitabını neşretmiştir (Akyiğitzade Musa, 1315, s. 1-85). Bu eserde İslam'ın medeniyetin merkezi olduğu, Kurtuba, Şam, Kahire ve Bağdat'ın ilim ve fen merkezi olduğu dönemlerde Avrupa'nın cehalet içerisinde yaşadığını ifade etmiş ve Avrupa'nın ilerlemesini bu birikimden istifade etmesiyle gerçekleştiğini belirtmiştir (Karaoğlu, 2008, s. 4). Harp Okulu'nda iktisat hocalığını 1910 senesinde kadar sürdüren Akyiğitzade'nin ikinci kitabı olan *İlm-i Servet veyahut İlm-i İktisad* adlı kitabı burada ders kitabı olarak okutulmuştur. Bu kitap Meclis-i Maarif Askeriye'nin aldığı karar sonucu yazılmıştır (Çavdar, 1982, s. 174-175).

Akyiğitzade, 1908 senesinde kurulan Türk Derneği'nin kurucu üyelerinden biriydi (Sarınay, 2004, s. 104). Derneğin yayım organı olarak çıkan *Türk Derneği* dergisinde yazıları çıkmıştır (Okay, 2006, s. 65-67). Dönemin serbest ticaret düşüncesinin temsilcisi ve İttihat ve Terakki hareketinin etkili kişisi Cavit Bey, düşüncelerinden dolayı Akyiğitzade'yi İstanbul'da uzaklaştırmak istemiş ve bu doğrultuda çalışmıştır (Çavdar, 1982, s. 204). 1909 senesinde *Metin* gazetesini çıkartan Akyiğitzade, gazetede meşrutiyet sistemini savunmasına rağmen İttihat ve Terakki'nin iktisadi politikalarına muhalefet ettiği için gazete gerekçe gösterilmeden 32. sayıdan sonra kapatılmıştır (Şenel-Pulat, 2018, s. 573-574). *Metin* gazetesi kapatıldıktan sonra farklı iki gazetenin birleşmesiyle *Üç Gazete* adlı gazeteyi çıkartılmış ama bu gazetede kısa sürede kapatılmıştır. (Karaoğlu, 2008: 4). 1910 senesinde Akyiğitzade'nin,

sivil olması gerekçe gösterilerek Harp Okulu ve Harp Akademisi'ndeki hocalığına son verilmiştir. Önce İzmir'e sonra Hama'ya devlet memuru olarak görevlendirilmek suretiyle İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır (Ülken, 1979, s. 216). Sonra, 1914 senesinde Çapakçur Kaymakamlığı'na getirilmiş, 1916 senesinde bölgenin Ruslar tarafından işgal edilmesinden önce buradan zor şartlarla ayrılmış ve bu da ağır hastalanmasına neden olmuştur (Çetinkaya, 1969, s. 468–469). Hastalığından sonra İstanbul'a gelen Akyığıtzade önce Kazan'dan getirilen Katanov kütüphanesini düzenlemek için 1918 senesinde kütüphanede çalışmış (Abdullin, 1995, s. 176) ardından Süleymaniye Kütüphanesi Müdürlüğüne getirilmiş (Kaya, 2010, s. 121) ve ölene kadar bu görevi yürütmüştür (Albayrak ve ark., 2016, s. 28). Süleymaniye müdürlüğünde iken 1923 senesinde Çengelköy'ündeki evinde vefat etmiştir (Çetinkaya, 1969, s. 469).

Akyığıtzade, Alman Frederick List ve onun Fransa'daki temsilcisi Paul Cauwes'in görüşlerinden etkilenmiştir. List gibi mutlak bir himaye taraftarı değildi, List'in bebek endüstri ilkesini Akyığıtzade de eserlerinde vurgulamıştır (Toprak 2012, s. 115–116). Akyığıtzade, Mülkiye'de öğrenci iken iktisat hocası Ohannes Efendi'nin görüşlerini benimsememiş ve hocasının benimsediği serbest ticaretin zıddı olan himaye düşüncesini benimsemiş ve eserlerinde bu düşüncüyü savunmuştur (Mardin, 1985, s. 628). Meşrutiyet'in ilk yıllarında iktisadi olarak İttihatçılarla farklı görüşlere sahip olmasından dolayı Osmanlı Devleti'nde uygulanan ticaret politikalarını eleştirmiş ve sanayileşmenin ticaretin devlet tarafından kontrol edilmesiyle sağlanacağını vurgulamıştır (Türkoğlu, 2006, s. 213). Akyığıtzade, Kazan Türklerinden olduğu için serbest-i ticaret kavramın yerine azadeği ticaret kavramını kullanmıştır (Çakmak, 2011, s. 196). Rus sosyalistlerinden de etkilenen Akyığıtzade eserlerinde dönemin tüm Avrupa düşüncelerine değinmesi onun tek bir düşünce okulunun tesirinde kalmadığını gösterir (Mardin, 1985, s. 629). Akyığıtzade ikinci kitabında serbest iktisat düşüncesinin konularını ders kitabı olarak işlemesine karşın himaye politikalarına da değinmiştir (Çavdar, 1982, s. 175). Akyığıtzade, Eski Yunanca, Latince, Arapça, Farsça, Almanca, Rusça ve Fransızca dilleri bilmekteydi (Çetinkaya, 1969, s. 469).

Himaye Düşüncesinin Doğuşu ve Osmanlı'daki İlk Savunucuları

19. yüzyıl başlarında Almanya'nın sanayisi İngiltere'nin çok gerisinde idi. Bu dönemde Almanya kırtan fazla küçük devletlerden oluşmakta ve bu devletler iktisadi olarak gümrük duvarlarıyla birbirinden ayrılmasına karşın ülkenin gümrük duvarları yabancı devletlere açıktı. Yeni doğmaya başlayan Alman sanayisini ülkeye giren İngiliz mallarından korumak amacıyla Almanya'da iktisadi birliği tesis edecek bir gümrük birliği oluşturulmuştu. Bu gümrük birliği Almanya'da milli iktisadın ilk adımıydı. Bu adımın atılmasında en önemli katkıyı Frederick List yapmıştır (Turanlı, 1994, s. 120–121). Alman Tarihçi Okulu'n öncülerinden olan List, 1841 senesinde yayımladığı "*Politik Ekonominin Ulusal Sistemi*" adlı kitabıyla serbest ticaretin ilke-

lerini reddetmiştir. Kitabında serbest iktisat sisteminde teori ile pratik arasında büyük farkların olduğunu belirten List, serbest iktisatçıların teorilerini varsayımlar üzerine kurduklarını belirtmiş, uluslararası çatışmaları ve ulusal farkları dikkate almamaları sebebiyle eleştirmiştir. List serbest ticaret yanlısı iktisatçıların dünyada tüm ulusların bir arada barış içerisinde yaşadıkları varsayımını ütopya olarak değerlendirmiştir (Savaş, 2007, s. 425). Klasiklerin bu ilkelerine itiraz eden List, bireylerin millet halinde yaşadığını, bireylerin saadetinin milletin saadetine göre şekilleneceğini bu doğrultuda asıl olanın milli menfaatler olduğunu ve bu menfaatleri de korumanın her devletin birinci vazifesi olduğunu belirtmiştir. Milletlerin üretim kuvvet ve teknikleri aynı olmadığından her ülkede aynı iktisadi siyasetin tatbik edilemeyeceğini ifade etmiştir (Koloğlu, 1966, s. 135). List, Klasiklerin uluslararası iş bölümü teorisinin İngiliz çıkarları doğrultusunda taraflı olarak şekillendiğini ve diğer ülkelerin milli çıkarlarını dikkate almadığını belirtmiştir. İş bölümünün temel ilkesi her ülkenin tarım ve sanayi sektöründe bir denge sağlayarak üretim gerçekleştirmesiydi (Kazgan, 2006, s. 180) List'e göre uluslararası ticarete katılan tüm ülkelerin iktisadi gelişimi aynı seviyede değildi. Serbest iktisat düşüncesi sanayisi yeni gelişen ülkelerin aleyhine işlemekte ve sanayinin gelişmesini engellemekteydi. Bu nedenle List ülke sanayisini gümrüklerle korunması gerektiğini ifade etmiştir. Daha yolun başında olan bebek sanayilerin yabancı devletlerle rekabet edebilecek seviyeye gelinceye kadar ülkede koruyucu gümrük politikaların uygulanmasını istemiştir (Kazgan, 2006, s. 181). List, milletlerin iktisadi safhalarını avcılık, balıkçılık, çobanlık, ziraat ve sanayi ile ziraat, sanayi ve ticaret devirleri olarak sıralamıştır. Tüm milletlerin ana amacı son evre olan ziraat, sanayi ve ticaret evresine varmaktır. Bir ülkenin sanayileşmesinin ülkenin tüm iktisadi kuvvetlerini hızlandıracağını, üretimin çeşit ve miktarının artacağını ve ülkenin iktisaden refaha eriştireceğini belirtmiştir. Bir ülkenin sanayileşmesi için o ülkenin sanayinin himaye edilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Koloğlu, 1966, s. 134–135). Tüm ülkelerin sanayileşmesini gerçekleştirdikten sonra serbest ticaretin tüm ülkelerde yaygınlaşacağını belirtmiştir (Savaş, 2007, s. 427).

List'in görüşleri Osmanlı'da 1870'lerin sonlarından itibaren itibar görmeye başlamıştır. Bu tarihten önce serbest iktisat düşüncesinin Osmanlı ekonomisine zararları ifade edilmesine karşın buna karşın çözüm önerileri getirilmemiştir. Himaye düşüncesini doğrudan savunmayan ve hatta serbest ticaret ilkelerini benimseyen Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi yazarlar ülkede ilk defa serbest iktisat düşüncesine karşı eleştirilerine *Hürriyet* gazetesinde dile getirmişlerdir. Kemal, 1838 ticaret anlaşmasının imzalanmasını zamanlama açısından yanlış olduğunu, ülkede sanayi ve ticaretin geri iken bu anlaşmanın imzalanması ile sanayinin çöküşünün hızlandığını ve serbest ticaret ile ülkenin Avrupa'nın mamul mallarının pazarı haline geldiğini belirtmiştir. Kemal, sanayinin gelişmesi için himaye edilmesini dillendirmemesine karşın 1838 ticaret anlaşması hükümlerinin ülkedeki sanayinin gerilemesini hızlandırdığını belirtmiştir. Bu ifadeleri Kemal'in anlaşma öncesi uygulanan himaye politikalarının

devam etmesini istediğini gösterir (Demir, 2017, s. 77). Ziya Paşa da gazete sütunlarında 1838 ticaret anlaşmasının yabancılara sağladığı imtiyazlar sebebiyle ülkede adi ecnebi malların çoğaldığını ve halkın bu mallara rağbet etmesiyle ülke sanayinin çöktüğünü vurgulamış ve serbest ticaret anlaşmasıyla ülkenin iktisadi çöküşünün hızlandığını belirtmiştir (Demir, 2017, s. 78). Serbest ticaret anlaşmalarının ülke ekonomisine zararlarından bahseden diğer bir kişi de Cevdet Paşa'dır. Cevdet Paşa, serbest ticaret taraftarı olmasına karşın bu usulün benimsenmesiyle ülkede birçok zorluğun görüldüğünü de anlatmıştır. Doğru yolun uygulanabilmesi için ülkenin iktisadi yönden kalkınmış olması gerektiğini ifade eden Cevdet Paşa aksi takdirde belirli bir seviyeye ulaşmamış toplumlarda serbest ticaretin uygulanmasının birçok iktisadi zarar doğuracağını belirtmiştir (Sözen, 1998, s. 146–147). Cevdet Paşa, her bölgede ticaretin gelişmesinin olumlu faydalarının olduğunu söz konusu olamayacağını ifade etmiştir. Ülkede Avrupa ticaretin gelişmesiyle esnafın ortadan kalktığını, birçok sanayi şubesinin battığını ve Avrupalıların ülkeye birçok mal yığarak ülkenin birçok altının harice akmasına sebep verdiğini belirtmiştir (Çavdar, 1982, s. 67).

Osmanlı'da serbest ticaret düşüncesini ilkesel olarak reddeden ilk kişi Ahmet Mithat Efendi olduğu yukarıda belirtilmişti. Merkantilizm düşüncesinden etkilenmiş biri olarak Ahmet Mithat, Tanzimat'ın Osmanlı iktisadının Smith ve Ricardo iktisat anlayışının benimsenmesi sonucu gerilediğini belirtmiştir. Almanya'da List'in yaptığı gibi ülkede alternatif bir iktisat yaklaşımı önererek ülke değerleriyle bağdaşan bir milli iktisat yaratmak istemiştir (Sayar, 2006, s. 376–385). Ahmet Mithat, "*Ekonomi Politik*" ve "*Hallü'l Ukad*" adlı ekonomi kitaplarında ülkede hâkim olan İngiliz menşeli serbest ticaret görüşlerini eleştirmiş ve bu düşüncenin İngilizlerin milli iktisadı olduğunu belirtmiştir. Hatta İngilizlerin kendi ülkelerinde serbest ticaret ilkelerini tamamen uygulamadığını ve bazı ürünlerde özellikle şeker gibi tarımsal ürünlerde ağır gümrük resmi uyguladığını ifade etmiştir (Toprak, 1995, s. 28–29). Ahmet Mithat "*Ekonomi Politik*" adlı kitabında iktisat ilminin yeni ortaya çıkan bir ilim olduğunu ve bu nedenle iktisat ilkelerin genel geçer değil ülkeden ülkeye değişebileceğini belirtmiş ve bu nedenle her ülkenin yapısına uygun iktisadi düşüncenin benimsenmesini istemiştir (Mardin, 1990, s. 73). Ahmet Mithat'ın *Ekonomi Politik* kitabında Alman tarihçi okulun düşüncesinin izlerini de görmek mümkündür (Çakmak, 2011, s. 182). "*Hallü'l Ukad*" adlı eserinde ise Sully ve Colbert gibi Fransız merkantilistlerden bahsetmesi Ahmet Mithat'ın merkantilist düşüncesinden etkilendiğini gösterir (Ahmet Mithat, 1307, s. 104-181). Ülkenin iktisadi gerçeklerine ters olan serbest iktisat düşüncesinin bir kanun gibi görüşüp uygulanmasını tenkit etmiş ve bu politikanın Avrupa'da hiçbir ülkede uygulanmadığını ve hatta bütün Avrupa devletlerinde himaye politikalarının uygulandığını ifade etmiştir (Toprak, 2012, s. 114). Ülke sanayisinin himaye edilmemesi halinde ülkenin iktisadi kalkınmasının gerçekleştirilemeyeceğini belirtmiş ve ticarete serbest ticaretin uygulamalarından vazgeçilmesini istemiştir. Gümrük tarifelerin ülkenin sanayinin dikkate alınarak düzen-

lenmesi gerektiğini belirtmiştir (Çakmak, 2011, s. 189–191). Ahmet Mithat’a göre devletin önceliği ziraat, sanayi ve ticaret gibi üç önemli servet kaynağını himaye etmesi gerektiği ve bu üç önemli servet kaynağı himaye edilmediği takdirde ülkenin iktisadi olarak güçsüzleşeceğini belirtmiştir. Ülkenin maden ve orman gibi servet kaynaklarının yabancılar tarafından işletilmesini eleştiren Ahmet Mithat, bu tarz kaynakların doğrudan devlet tarafından işletilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca yerli halkın işletmesi içinde teşvik edici politikaların uygulanmasını istemiştir (Çağman, 2017, s. 40–41). Ahmet Mithat, iktisadi kalkınmanın yerli malların lehine yabancı mallara ağır gümrük resimleri konulması, bu vergilerin ülkenin ihtiyaçları doğrultusunda tespit edilmesi ve halkın modern sanayi fennini öğrenmesi için Avrupa’ya öğrenci gönderilmesi gibi adımların atılmasıyla gerçekleşeceğini belirtmiştir (Budun, 2018, s. 83). *Tercüman-ı Hakikat* gazetesindeki yazılarında Ahmet Mithat, Osmanlı sanayisinin Avrupa devletleriyle rekabet edemeyecek bir durumda olduğu için ülkenin himaye politikası uygulamasını önermiştir. Ancak ülkenin anlaşmalarla eli kolu bağlandığından gümrük resimlerini artırmadığını ifade etmiş ve bunun için devletin üreticilere teşvik vermesi gibi himaye politikalarından daha hızlı bir şekilde fayda sağlayacağını belirtmiştir (1889, s. 4–5).

Osmanlı’da serbest ticaret düşüncesini eleştirenlerden biri de Mizancı Murat’tır. 1886 senesinde çıkardığı *Mizan* dergisinde yayımladığı “*Usul-i Himaye ve Serbest-i Mübadelat*” başlıklı makalesinde Mizancı Murat serbest ticaret düşüncesinin ancak sanayi ve ticareti gelişmiş olan ve diğer ülkelerle rekabet edecek güçte olan ülkelerde uygulanacağını belirtmiştir. Osmanlı Devleti gibi gelişmemiş ülkelerde bu sistemin uygulanamayacağını ifade Mizancı Murat, bu tarz ülkeler için sanayi ve ticaretini himayeci edici politikaların daha uygun olduğunu vurgulamıştır (Toprak, 1995, s. 29). İktisadi ilkelerin matematik ve fizik gibi genel geçer kesin hükümlerin içermeyeceğini, mekân ve zamana göre farklılıkların görülebileceğini belirtmiştir (Karaoğlu, 2013, s. 194). Mizancı Murat, yerli sanayiye gözetim himaye politikaları gözetilmediği sürece ülkenin ecnebi mallarının pazarı haline geleceğini ifade etmiştir (Toprak, 2012, s. 114–115). Mizancı Murat *Mizan* dergisindeki yazılarında halkın sermayelerini birleştirerek bir milli Türk deniz filosu kurmasını önermiş ve Osmanlı’nın tarımda makineleşmesini ve sanayileşmesi istemiştir (Mardin, 2015, s. 629).

Akyiğitzade Musa’nın İktisadi Görüşleri

Ülkede serbest iktisat düşüncesine yönelik itiraz seslerinden biri de bu çalışmanın konusu olan Kazanlı Akyiğitzade tarafından getirilmiştir. Akyiğitzade’nin düşüncesini etkileyen kişi Alman iktisatçı Frederick List’tir. Kazanlı olması nedeniyle Akyiğitzade’nin görüşlerinde Rus sosyalistlerin de tesiri olmuştur (Mardin, 1990, s. 77) Akyiğitzade, Mülkiye’de öğrenci iken iktisat hocası, Osmanlı Devleti’nde serbest ticaret düşüncesinin temsilcisi, Ohannes Efendi olmasına karşın hocasının

benimsediği düşünceler Akyiğitzade'yi etkilememiştir (Çetinkaya, 1966, s. 468). Akyiğitzade, mutlak himayeci taraftarı değildi, himaye politikalarının geçici olmasını istemiş ve List'in bebek endüstri tezinin benimsemiştir (Toprak, 1995, s. 29). Himaye düşüncesiyle Merkantilizm düşüncesi arasında bir benzerlik kurulmasına itiraz etmiş ve himaye düşüncesinin ülkenin çıkarları doğrultusunda geçici olarak uygulanan bir politika olduğunu belirtmiştir (Çakmak, 2011, s. 196) Aşağıda Akyiğitzade'nin 1896 senesinde Harbiye Askeri Okulu'nda iktisat hocalığı yapar iken yazdığı İktisad yahut İlm-i Servet: Azadeği-i Ticaret ve Usul-i Himaye ve 1898 senesinde İlm-i Servet veyahut İlm-i İktisad adlı ekonomi kitapları ışığında iktisat düşüncesi tartışılacaktır.

Akyiğitzade, eserlerinde, iktisadın en önemli meselesinin servet biriktirmek olduğunu söylemiştir. Bu noktada servet birikiminin hangi usulde yapılacağı sorusu önem kazandığını vurgulamış ve iktisadın bu mühim meselesini serbest-i ticaret ve usul-i himaye çerçevesinde tartışan Akyiğitzade bu soruları cevaplamaya geçmeden önce genel özellikleriyle bu iki yaklaşımı tanıtmaya çalışmıştır (Akyiğitzade Musa, 1896, s. 7; 1898, s. 144–145).

Akyiğitzade önce serbest ticaret düşüncesi savunucuların görüşlerine değinmiştir. Bunları maddeler halinde sıralamıştır. Serbest ticaret düşüncesine göre;

- Birinci olarak dünya tüm millete ait bir pazaryeridir ve dünyanın farklı bölgelerinde toprak, iklim ve milletlerin kabiliyetleri oranında çeşitli mallar üretilmekte ve her bölgenin kendine has avantajları olmaktadır. Bir milletin yeteneği nispetinde ürettiği malı diğer milletin en iyi malıyla mübadele edilmesiyle milletlerin genel yetenekleri artar. Bir mal uygun şartlara sahip bir bölgede üretildiği zaman hem kaliteli hem de ucuz olacaktır. Bir ülkede sanayiye kendi haline bırakmayıp çeşitli sanayi ürünleri yetiştirmek amacıyla yabancı ürünlere ağır gümrük vergiler konulması ya da bu malların ülkeye girişinin engellenmesi halinde bu durum malların kaliteli olmasını engelleyecek ve pahalılaşmasını sağlayacaktır. Sanayi ve ticareti himaye etmek dünya ticareti ve mal mübadelesini azaltacaktır. Milletler arasındaki mal dolaşımı engellenecek ve ülkeler arasındaki iş bölümüne de engel olacaktır. Himaye usulü sayesinde bir bölgede yetişmeye imkânı olmayan bir malın yetiştirilmesine gayret edilmesine neden olunacaktır. Bu da imkânsız bir şeyle uğraşmaktır. Ve bununla dünyadaki mallar pahalılaşacak ve servetin artırılmasına engel olunacaktır (Akyiğitzade Musa, 1896: s. 7–8; 1898, s. 145–146).
- İkinci olarak sanayiye himaye etmek ülkeler arasındaki münasebetleri gerginleştirecek, himayeyi uygulayan ülkelerin birbiriyle kavga etmesi, birçok insanın ölümüne neden olacak ve bu da bugünkü medeniyete uygun olmayacaktır. Çünkü bugünkü medeniyet barış ve sulh üzerine inşa edilmiştir. Barış ve sulh üzerine inşa edilen bugünkü medeniyetle milletler arasında etkileşim olacak, fikirler yayılacak, ulaşım ve haberleşme gelişecek ve ülkeler arasında dış ticaret gelişecektir. Mede-

niyetin sebeplerinden biri olan dış ticaretin gelişmesiyle ülkelerin sanayi yetenekleri gelişecek ve tüm insanların serveti artacaktır. İngilizlerin yeteneği gemicilik ise bu zanaatın en ziyade İngilizler tarafında icra edilmesi ve ticaretin kendi kendine bırakılmasıyla ülkeler arasında yaşanacak rekabet sonucu İngiliz gemiciliği gelişecek ve bunun sonucunda ise deniz nakliyatı ucuzlayacaktır. Ancak bu sektörde himaye politikaları uygulanırsa her ülkenin kendi gemisiyle nakliyatı gerçekleştireceğinden dünyada rekabet yaşanmayacak ve nakliye ücretleri de ucuzlamayacaktır. Eğer genel ticaret engellenirse rekabet ortadan kalkacağından ve her bir ülkenin uzman olduğu üretimi gerçekleştirilmesi engellenecektir. Bu nedenle emekten tasarruf mümkün olmayacağından malların kaliteli ve ucuz olmasının imkânı da ortadan kalkacaktır (Akyığıtzade Musa, 1896, s. 9–10; 1898, s. 146).

- Üçüncü olarak sanayiye müdahale yöntemi ülke içerisindeki tüm halkın birkaç kişiden ibaret olan sanayi sahibi kişilerin menfaatine çalışmasına neden olacaktır. Himaye edilen sanayiye %40 gümrük konulmasıyla ecnebi malı %40 daha pahalıya satılacak ve yerli üreticilerin malları yüksek fiyatlarla satılacaktır. Bu fiyat farkı halkın üzerine yükletilecektir. İç üretimde sanayi himaye edilmeden bir üretici kendi yeteneği ve son tarzda makine ve aletlerle elde ettiği üretimi daha ucuza elde edecektir. Her üretici malını ucuz ve kaliteli üretmek için rekabet edecek ve bunun sonucunda ise o malın kalitesi artacak ve ucuzlayacaktır. Dış ticarete dahi ülkeler arasında alışverişin serbest bırakılmasıyla genel bir rekabet olacak ve bir ülkenin ucuz üretmediği bir malı diğer ülkeden daha ucuz elde edecektir. Bunda iki taraf da kazanç elde edecektir (Akyığıtzade Musa, 1896, s. 10–11; 1898, s. 146–148).
- Dördüncü olarak bir ülkenin sanayiye himaye politikasını uygulamasıyla birlikte sermayesini himaye eden sanayi şubesine harcamasıyla ülkenin şartlarına uygun sanayi şubesindeki sermayesinin azalmasına neden olacaktır. Ülkede görülen sermaye kıtlığı sonucu tabiat ve iklimce uygun sanayinin ilerlemesine engel olacak ve amele ücretleri ise azalacaktır. Bir ülkede sanayinin gelişmesinin o ülkenin sermayenin miktarına bağlıdır ve bir ülkedeki sanayinin mükemmeliyeti ve kazancının fazla olması o sanayide kullanılan ham eşya, alet, makine ve amele ücretlerinin sonucudur. Bir ülke ziraat ülkesi ise öncelikle ziraatın ıslahatına sermaye lazım iken fabrikaların açılmasına sermayelerin harcanmasıyla ziraatın sınırlı olan sermayesinin daha da azalmasına neden olacaktır. Ziraat işçi ücretleri azalacak ve ziraatın terakkisi engellenecektir (Akyığıtzade Musa, 1896, s. 12–13; 1898, s. 148–149).
- Beşinci olarak sanayi ve ticareti teşvik etmek maddesi çürütülen eski ticaret dengesinin devamıdır. Bu ticaret denge kuramı 16. yüzyılda Merkantilistler tarafından dillendiren ve ülkeye dışarıdan altın ve gümüş girse o ülkenin milli servetinin artacağı fikriydi. Bu fikir Ortaçağ'da Portekizlerin Hindistan yolunu bulması ve deniz ticaretini ilerletip sanayi ürünlerini sömürge ülkelere satıp zengin olması,

ayrıca İspanyolların Meksika, Peru ve Şili'den altın ve gümüş ithali için mamul ürünleriyle mübadelelerini genişleterek ticaretçe zengin olması ve sonra Hollanda ve İngilizlerin bundan kazanç elde etmesi sonucu doğmuştur. Bu ülkelerin denizdeki güçlerinin yanında karada da nüfuzları artmış ve bunun sonucu olarak zengin ve güçlü olmak için ülkede mal üretimi gerçekleştirip bunu ihraç etmişlerdir. Ticaret dengesi için ülkeye akçe girmesi neye bağlı ise ona itibar vererek ülkeden çok mal çıkartıp bunları ecnebi ülkelere satmışlardır. Bu fikir Adam Smith tarafından çürütülmüş, bir kavmin serveti artması için ihracatın ithalattan daha fazla olmasından kaynaklanmadığı ve üretilen malların tüketilen mallara galip gelmesinden ileri geldiği ispatlanmıştır (Akyiğitzade Musa, 1896, s. 13–14; 1898: s. 149–150).

Akyiğitzade, ticaret ve sanayinin kendi haline bırakılması savunuların kısaca dünyanın bir pazar yeri olduğu, himaye usulünün ülkeler arasında düşmanlığı körüklediği, himaye sayesinde ülke servetinin sınırlı kişilere tahsis edildiği yine himaye sebebiyle ülke sermayesinin himaye edilen sanayi şubelerine tahsis ve sarf edildiği ve ticaret dengesinin çürütülmesi gibi cihetler nedeniyle bu düşüncüyü savunduklarını belirtmiştir (Akyiğitzade Musa, 1896, s. 14; 1898, s. 150).

Liberal yaklaşımları kısaca özetledikten sonra Akyiğitzade, himaye taraftarların görüşlerini aktarır. Serbest ticaret yaklaşımların iddialarını çürütmek üzere kurgulanmış bu karşı itirazlar aynı zamanda usul-i himayenin temel iddialarını ortaya koymaktadır.

- Himayecilere göre öncelikle dünya milletlerin ortak bir pazarı değildir. Onlara göre, insanın yaratılıştan gözetdiği tek gaye Adam Smith ve taraftarlarının bahsettiği şekilde iktisadi menfaat olmamalıdır. İnsanın yaratılış icabı iktisadi menfaatin üstünde olan en önemli menfaat onun mensup olduğu milletin siyasi, dini, örf ve ahlaki menfaatleridir. Ulusların menfaatleri birbirinden farklı olduğundan birisi için iyi olan bir unsur diğer ulus için iyi olmamaktadır. Bir kavimde milletin menfaatini gözetmek en kutsal emeldir ve bu emel en yüksek değerdir. Bu nedenle milli hayatla yaşamayı sürdürmek için onun uygulanması gerekir. Servet elde etme menfaati ile milli menfaatler çatıştığı zaman daha kutsal olan milli menfaatler gözetilmelidir. Himaye usulü, bir kişinin şahsi çıkarı uğruna değil, toplumun menfaati için geçici olarak uygulanmalıdır. Bundan iktisadi yönden bir zarar vuku olsa bile ülkede milli bir sanayinin tesis edilmesiyle gelecekte karlı çıkılacaktır (Akyiğitzade Musa, 1896, s. 15–16; 1898, s. 151).
- İkinci olarak, bu düşünceye mensup kişiler himaye politikalarının milletler arasında soğukluk yaratmasının normal olduğunu savunurlar. Çünkü en mukaddes menfaatlere dokunan işlerde milletler arasında çekişme yaşanması doğaldır. Ayrıca serbest ticaretin savaşları azalttığı görüşü doğru değildir, İngiltere'nin bu düşüncüyü benimsemesinden bu yana dünyanın tüm bölgelerinde her sene harp etmektedir (Akyiğitzade Musa, 1896, s. 16; 1898, s. 151).

- Üçüncü olarak himaye politikaları neticesinde artan fiyatların maliyeti himayecilere göre tüketicilerden ziyade yabancı üreticilere yansıtılmaktadır. Ülkede himaye edilen sanayinin zamanla mensubu çoğalmış, aralarında rekabet etmiş ve yaşanan bu rekabet ise himaye edilen sanayiye terakki ettirmiştir. Ürünün himaye edildiği ilk zamanda fiyatı yüksekken zamanla düşmüş, ecnebi malın fiyatından daha aşağıya düşmüş ve bu durum ülke içerisindeki rekabet sonucu gerçekleşmiştir. Gerçekleşen rekabet sonucu malın fiyatın düşmesinin sadece konulan resmi gümrük nispetinde olması takdirde yani sermayedarın menfaatine çalışması durumunda ise her üretici aynı zamanda tüketici olduğundan sakıncası yoktur. Himaye taraftarlarına göre, bir milletin üretici ve tüketici adıyla ayrılması ilmen imkânsızdır. Bir üretici bir malı imal etmesine karşın yaşamak için başka üreticilerin mallarını satın alıp kullanmasıyla bir tüketicidir. Himaye nedeniyle mallara yapılan zam sadece halkın bir kısmının üzerine yüklenmemiş, tüm halkın üzerine yüklenmiştir. Himayeden dolayı mallara konulan vergi bir çeşit sigorta ücretidir ve ülkedeki üreticiyi ecnebi rekabetinden muhafaza etmektedir. Ülkede birçok mal himaye edildiği için üreticilerin çoğunun bu sigortayı vermekte ve bu nedenle gümrük vergisi fabrika sahibi olan sermayedar dahil tüm halka yükletilmektedir. Birçok sanayi şubesinin himaye edilmesiyle halkın çoğunun sermayedar sınıfına vergi verme durumu da yaşanmayacaktır (Akyiğitzade Musa, 1896, s. 16–19; 1898, s. 152–153).
- Dördüncü olarak himaye edilen sanayi şubesi sonucu diğer iktisadi sektörlerinde sermaye azalma durumunun sermayesi az olan ülkelerde olabilecektir. İngiltere gibi sermayesi ecnebi ülkelere ihraç edilen ülkelerde sermaye azalması görülmeyecektir. İngiltere sermayedarları ülke içerisinde kullanma fırsatı bulamadığından uluslararası piyasada kullanılmak üzere parayı ihraç etmekte ve buna da sermaye ihracı denmektedir. Sermayenin bir sektörden diğer sektöre nakli güç olmakta, çünkü icra edilen zanaatın alet ve edevatları değiştirmek ancak uzun dönemde gerçekleşmektedir. Bu nedenle sanayi şubelerinde kullanılan sermayenin himaye edilen sanayiye nakledilmesi süreç olacaktır (Akyiğitzade Musa, 1896, s. 19; 1898, s. 153–154).
- Beşinci olarak ticareti kendi haline bırakarak ticaret dengesinin kendiliğinden dengeye geleceği görüşü himayeciler tarafından çürütülmüştür. Himayecilerin ispat ettiği gibi bir ülkede ithal edilen miktarın ihraç edilen miktardan fazla olması ülkenin servetini mutlak olarak artırmayacaktır. Adam Smith ve savunucuların ticaret dengesi usulü yanlıştır. Son yirmi sene içerisinde İngiltere'nin ithali daima ihracatından fazla olmuş ancak bu ticaret dengesine göre İngiltere'nin serveti azalmak gerekirken gittikçe artmıştır. İhracat ve ithalat nokta-i nazarından dış ticaret dengesi kuralının yanlılığı kanıtlanmıştır. Fakat bir ülkenin borçların miktarı üzerine kurulan denge doğrudur yani bir ülkenin alacağı borcundan fazla ise o ülkenin serveti artacaktır. İngiltere'nin diğer ülkelere faizle borç vermekte, ülkelere sermaye ihraç edip sanayi teşebbüslerinde kullanılmakta, gemileri de diğer ülkelerin

nakliyatında kullanılmaktadır. Bu nedenle İngiliz sermayesinin hariçte işletilmesi ve deniz nakliyatının kullanılmasıyla İngiltere'nin diğer ülkelerden alacaklı pozisyonuna gelmektedir. Ayrıca İngiltere'nin Hindistan gibi sömürge ülkelerinden gelir elde etmekte ve İngiltere'nin ithalat fazlalığı bu gelirlerle kapanmaktadır (Akyiğitzade Musa, 1896, s. 19–21; 1898, s. 154–155).

Akyiğitzade, devamında her iki tarafın düşüncelerini karşılaştırmalı olarak tartışır. İki okulun da düşüncelerin kuvvetli olduğunu belirtir. Serbest ticareti savunanların her milletin yeteneğinin tespit etmenin güç olmasına karşın bunun hakkında tafsilat vermeye başlar. Serbest iktisat taraftarları her kavmin en ziyade müsait olduğu sanayiye uzmanlaşması gerektiğini ve çeşitli sanayi şubelerinin milletler arasında taksim olunarak bir milletin madenci, diğerinin çiftçi bir başka milletin ise fabrikacı olması gerektiği meselesine değinir. Sanayi tarihi incelenirse dünyada hiçbir kavmin bir çeşit sanayi icrasında sabit kalmadığını her ülkenin nöbetleşerek birkaç sanayi devresini geçirdiğini belirtir. Her milletin öncelikle avcılık sonra sırasıyla hayvancılık ve ziraat devrini geçirdikten sonra bugünkü devir olan fabrikacılık devri ile ziraat devri karışımının görüldüğünü ifade eder. Eşyaları mamul hale getirmenin ifadesi olan fabrikacılık yani sanayiye ziraatı görmemezlikten gelemeyeceğini söyler. Ziraatın tesisi ziraatla başladığını ve yine ziraatla birlikte fabrikaların tesis edilip işletileceğini belirtir. Bir milletin sanayi devirlerini geçirdiği halde bir milletin çiftçi ve fabrikacı namlarıyla ayrılmasının yani bir ülkenin sadece çiftçi diğerinin fabrikacı olarak görülmesinin sanayi tarihine aykırı olduğunu vurgular. Bir ülkenin sadece ziraatçı olarak kalıp diğer sanayi şubelerini işletmemesinin sanayi tarihi kanuna uygun olmadığını ifade eder. Sanayinin ilerlemesinin bir milletin ziraatını ilerletmesiyle birlikte fabrikacılığın tarım ürünleri ve halkın yeteneği sonucu gerçekleşeceğini belirtir (Akyiğitzade Musa, 1896, s. 21–22; 1898, s. 155–156).

Akyiğitzade, rekabetin oluşması için ülkelerin aynı üretim seviyesinde olmaları lazım gelmesi iken sanayi devrinde olan iki ülkenin bile aynı güçte olmadığını tarihte örneğinin görülmediğini belirtir. Bir ülkenin sanayisini çoktan tesis etmesi ve halkın bu sanayiye alışkın olmasıyla diğer ülkede sanayinin daha yeni tesis edilmesi sonucu bu iki ülke arasında rekabetin tasavvur edilemeyeceğini, zira yaşanacak rekabetin zayıfın güçlüye karşı zarar görmesine neden olacağını söyler. İkinci ülkedeki sanayinin güçlü ülke tarafından tatil edilmemesi için geçici himaye politikası uygulamasının bundan ileri geldiğini ifade eder. Gümrük vergisiyle bir sanayinin korunmasının o ülkenin sanayiye istidadı var ise tüketici halkının uzun süre fazla fiyat vermeyeceği fikrin esaslı bir fikir olduğunu vurgular (Akyiğitzade Musa, 1896, s. 22–23; 1898, s. 156–157).

Akyiğitzade, himaye edilen sanayiye sermayenin intikal etmesi gerçekleşiyorsa fazla kar eden sanayi sermayesinin başka bir işe nakledilmemesinin iktisat menfaatine uygun olduğunu ancak kazancı az ticaret sermayesi ile boşa olup da sanayiye

kullanılmayan sermayelerin himaye edilen sanayide kullanılmasının menfaat icabı olduğunu ifade eder. Bu nedenle himaye edilen sanayilerden himaye edilmeyen sanayilere bir sermaye akışının kısmen doğru olduğunu belirtir. Himaye usulünün sakıncalarına da değinen Akyiğitzade himaye edilen sanayinin sadece memleketin menfaatine olan sanayilerin olması gerektiğini savunur. Yeteneği olmayan sanayiye himaye edildiği takdirde bu sanayinin ilerlemeyeceğini, ecnebi rekabetine dayanamayacağını ve bu tarz sanayilerin himaye edilmesi fedakarlığından bir fayda elde edilemeyeceğini vurgular (Akyiğitzade Musa, 1896, s. 24–25; 1898, s. 158).

Akyiğitzade, himaye politikasının bazı mahzurlar da doğurabileceğini belirtir. Himaye politikası uygulanan sanayi sahiplerinin maharet eksikliğinden dolayı gelişmeyebileceğini ifade eder. Buna rağmen kararda devam edilirse himayeden hiçbir fayda elde edilemeyeceğini iddia eder. Ecnebi rekabetinden korunmaya alışan üreticilerin sonradan yeteneklerini terk edebileceklerini ve kârların azalacağını açıklar. Ecnebi rekabetinden muhafaza edildiklerinin bilinmesi nedeniyle rehavete düşeceklerini ve işi yavaşlatacaklarını belirtir. Bu nedenle himayeden beklenen maksada ulaşılamayacağını ifade eder (Akyiğitzade Musa, 1896, s. 25; 1898, s. 158–159). Bu fikri savunanların serbest iktisatçıların aşırıları olduğunu belirtir. Himayeden kaynaklanan rehavet ve tembellikle sanayinin ıslah edilmeyeceği fikrinin şu verilecek incelemeler sonucu doğru olmayacağını görüleceğini söyler. Ülke içerisinde himaye edilen sanayinin sadece bir kişinin iştiğal etmediğini ve bu nedenle himaye politikasıyla karını bilerek sanayinin ıslahına çalışmasına ve mal fiyatının ucuzlamasına çalışmazlık etmeyeceğini belirtir. Bir sanayide tek bir kişinin değil birçok kişinin o zanaatla iştiğal ettiğini ve himaye ile birlikte birçok adamların da zanaata rağbet edip aralarında rekabetin görüleceğini ve birbirini geçmeye çalışmalarıyla sanayinin ıslah edileceğini söyler (Akyiğitzade Musa, 1896, s. 26).

Himaye edilen üründen kar alınmasına karşın o ürünün üretilmesinde çok sermayenin sarf olunabileceğini belirtir. İhtiyaçtan fazla malın diğer ülkelere ihraç edilmesinde eğer rekabet edebilir duruma gelinmemişse haddinden fazla üretilen malın ne içerde ne dışarıda satılamayacağından çok zarar edileceği ve buhranların yaşanacağını söyler. Bunun yaşanması durumunda yani yerli üreticilerin zarar görmemesi ve buhranı ortadan kaldırmak için üreticilerin aralarında anlaşarak ülke içerisinde fiyatları artırmaları halinde ise bunun ülkeye zarar vereceğini belirtir. Bu durumda yerli üreticilerin fiyat düşürmesi yetenek eksikliğinin sonucu olarak meydana geldiği izahtan vareste olduğunu belirtir. Zarar ve buhranın ortadan kaldırılması için hükümetçe ihraç mükafatı verilmesi gibi ecnebi ürünleri ile rekabeti güçlendirme yöntemlerinin var olduğunu belirtir (Akyiğitzade Musa, 1896, s. 26–27; 1898, s. 159).

Akyiğitzade himaye edilen malların ülkede sanayinin gelişmesi amacıyla uygulandığını, Fransa'da Colbert zamanında uygulanan himaye politikalarının bu ülkede sana-

yinin gelişmesine imkân verdiğini belirtir. Himaye usulün Fransa dışında birçok ülkede uygulandığını belirten Akyiğitzade, benzer sonuçların ortaya çıktığını ifade eder. Uzun zamandan beri himaye politikaların uygulandığı Amerika'nın bu sayede İngiltere sanayisiyle rekabet ettiğini belirtir. Akyiğitzade bu örnekleri verdikten sonra iç sanayiye oluşturmak için zararlı olan himaye uygulanmasının gelecekte anlaşılacağını belirtir. Ziraat ülkesi olan bir ülkenin himaye edilmeden ziraat ülkesi olarak kalması haline iktisat tarihinin en uygun cevabı verdiğini yani iktisat tarihine bakıldığı zaman biri çiftçi diğeri sanayici olan iki ülkeden birincisinin ikinciye iktisadi olarak bağımlı kaldığını söyler. Yani üretim konusunda bağımsız kalamayacağını belirtir. Büyük Britanya'nın bir parçası olan İrlanda'nın iktisadi durumunun bu konumda olduğunu, çiftçi ülkesi İrlanda'nın fabrikacı olan İngiltere sermayedarlarına tabi olduğunu vurgular. Sermayedar İngiltere'nin İrlanda'nın hububatını ağır bir şekilde naklettiğini, keten, patates ve buğdayın pahalı diyerek almaya istekli olmadığını, ziraat alet ve makineleri İrlandalılara yüksek fiyatlarla sattığını, İngiliz sanayi ürünlerinin İrlanda ham maddeleriyle mübadelelerinde fazla para vermemek için birçok zorluk çıkartılması gibi nedenler yüzünden İrlanda ziraat üretiminin gerilediğini belirtir. Ayrıca siyasi olarak İngiliz yönetiminde olan Hindistan kıtasının iktisadi bakımından da İngiltere'ye bağımlı olduğunu söyler (Akyiğitzade Musa, 1896, s. 27–28; 1898, s. 160–161).

Akyiğitzade, ikinci olarak mamul malların ziraat ürünleriyle mübadelesinde ödenen yüksek nakliye ücreti dolayısıyla çiftçinin zarara uğradığını belirtir. Biri çiftçi diğeri sanayi iki ülke ticaret yaptığında çiftçi ülkesi ziraat ürünü karşılığında sanayi ürünü almak için ürünlerini sanayi ülkesine nakledip ihraç eder. Buna mukabil sanayi ülkesi de kendi ürününü ticaret için nakledip ihraç edeceğini belirtir. Sanayi ürünlerin bahada ağır yükte hafif olduğunu belirten Akyiğitzade, nakliye ücretlerinin yüksekliği sebebiyle tarım ülkesinin bu ticarettten zararlı çıkacağını savunur. Bir ülkenin üretiminin tamamının ziraat ürünü olması halinde zamanla tarlaların veriminin azalacağı meselesini bazı iktisatçılar tarafından dile getirildiğini belirtir. Ancak verimin azalmasının ülkede hayvan yetiştirmek suretiyle kısmen telafi edebileceğini söyler (Akyiğitzade Musa, 1896, s. 28–30; 1898, s. 161–162).

Akyiğitzade, bir ülkenin sürekli ziraat ülkesi olarak kalmasını uygun görmez. Ziraat ürün fiyatlarının birçok faktöre bağlı olarak değişkenlik gösterdiğini belirtir. Bir vakit İngiltere çok miktarda hububat ithal ederken Amerika ve diğer ülkelerden gelen buğday İngiltere'nin ihtiyacını azalttığını ve buğday fiyatlarının düşmesine neden olduğunu söyler. Tarımsal ürünlerin arzında meydana gelen değişimlerin aynı şekilde tarımsal ürünlerin fiyatlarını etkileyeceğini belirtir. Bu nedenle tarımsal ürün fiyatlarının uzakta bulunan ülke piyasasının durumuna göre şekilleneceğini belirtir. Fiyatlardaki kararsızlığın ziraat ekimi üzerinde psikolojik tesirleri olduğunu belirten Akyiğitzade bu durumun çiftçilerin cesaretini kıracağını ifade eder. Ayrıca Amerika'da yağmurun yağıp yağmaması yahut İrlanda'da fazla ürün elde edilip edilmemesine

bağlı olarak şekillenen zirai üretimle bir ülkenin gelişmeyeceğini söyler. Osmanlı’da sanayi üretimin azlığından dolayı Londra gibi büyük ticaret merkezlerin ülkede bulunmamasının ziraat sınırlılığının terakkisizlik doğurduğunu delili olduğunu vurgular (Akyiğitzade Musa, 1896, s. 30–31; 1898, s. 162–163).

Akyiğitzade’ye göre ziraat ve sanayi tartışmasının bir ayağını da şehirleşme olgusu belirler. Bazı iktisatçıların şehirlerin ilerlemenin merkezi olduğunu ve bunun tarihteki örnekleriyle sabit olduğunu ifade eder. Şehirlerde nüfusun fazla olmasından dolayı köylere nazaran fikir alışverişin fazla olduğunu ve birçok fikrin tartışılıp konuşulması sonucu şehrin ilerlemeye hizmet ettiğini belirtir. Ancak köyde tesis edilecek mekteplerle köylünün ilerlemesine yardımcı olunacağını vurgular. Ayrıca kırsal alanda inşa edilen fabrikaların çevresinde toplanan nüfusun ilerlemeye katkı sağlayacağını söyler. Hâlbuki Amerika’dan başka hiçbir ülkede köylünün eğitimiyle ilgilenilmediğini belirtir ve Fransa ve İngiltere’nin bu işe yeni başladığını ifade eder. Bir ülkenin ziraatta kalmaması için ülkede mektepler açılarak halkın eğitilmesi sağlansaydı ya da ulaşım ve sanayi ve ticaretin gelişmesi için teşvik gibi cesaretlendirmeler yapılıysaydı o ülkede himaye politikalarına gerek kalmayacağını söyler (Akyiğitzade Musa, 1896, s. 31–32; 1898, s. 163–164).

Akyiğitzade, himaye politikasının ne zaman uygulanacağını önemli olduğunu vurgular. Bir ülkenin milli servetinin derinlemesine analiz ederek ve halkın istidadı da öğrenildikten sonra ülkede hangi çeşit sanayi imalının gerçekleşeceğini ortaya çıkarılacağını söyler. Himaye politikalarının uygulanmasından evvel bir çeşit fizibilite çalışmalarının yapılması gerektiğini ifade eder. Böylece sınırlı olan kaynakların kullanılmasında daha verimli bir şekilde kullanılmasının mümkün olacağını belirtir. Sermaye miktarı, bilgi ve vasıf durumu göz önünde bulundurularak yatırımın zamanlaması ve stratejisinin belirlenmesini ister. Eğer sanayi sadece ecnebi rekabetinden dolayı gelişmiyorsa geçici olarak bu sanayiye rekabetten korumanın uygun olduğunu belirtir. Bir ülkede yün, yapağı ve pamuğun çokluğundan dolayı çuha, kumaş ve fes fabrikalarını terakkisi ihtimali varsa bu fabrikaların ecnebi rekabetinden himaye edilmesi gerektiğini vurgular. Sonra rekabet gücünün kazanılmasıyla himayenin zamanla azaltılmasının ve bu meslekte uzmanlaştıktan sonra himayenin kaldırılmasının uygun düşeceğini söyler. Sanayi mekteplerin sanayinin gelişmesi üzerindeki etkisinin büyütülmemesi gerektiğini belirten Akyiğitzade gelişmiş ülkelerde bu tarz mekteplerin yüzlerce yıldan beri olduğunu vurgular (Akyiğitzade Musa, 1896, s. 32–34; 1898, s. 164–165).

Akyiğitzade, Batı Avrupa ülkelerinin amaçlarının sanayi ürünlerine yeni pazarlar bulmak olduğunu ve dış ticareti kendi haline bırakılmasının bu zamanda çok güçleştirdiğini söyler. Zira ilk tesis edilen imalathaneler Batı’nın çok fazla sermayeleriyle işlettiği eski fabrikalarla rekabetin başarılı olmayacağını aşikâr olduğunu ifade eder. Bugün Batı’daki her memleketin başlangıçta himaye usulüne müracaat ederek kendi sanayisi-

ni meydana çıkardığını ve yüz sene önce İngiltere’de himaye usulün yürürlükte olduğunu söyler. Serbest ticaretin savunusunu yapan İngiltere’nin bugün dahi ülke içerisinde keol imalini himaye ettiğini ve ecnebi keollerden içerdeki ürünlere göre %5 daha fazla gümrük vergisi aldığını belirtir (Akyiğitzade Musa, 1896, s. 34; 1898, s. 165).

Akyiğitzade, ecnebi ülkelerden alınan gümrük vergisinin ülkede üretilen ürünlerden alınan vergiden az olması halinde ülke sanayisinin gerilemesine sebep olacağını belirtir. Ülke malından %15 ecnebi malından %10 gümrük vergisi alındığı takdirde yerli sanayicilerin ecnebilerle rekabetinin imkânsız olduğunu vurgular. Bu sebeple ecnebi malların yerli mallardan ucuz olacağını ve halkın ecnebi mallarına rağbet edeceğini söyler. Bu gümrük politikasının ecnebi mallarını himaye ettiğini belirtir. Ecnebi malların teşvikinin iç üretimi sekteye uğratacağını zamanla iç üretimin ortadan kalkmasına sebep olacağını söyler. İç nakliye ücretlerin dış nakliye ücretlerinden eşit veya fazla olması durumunda ise iç sanayinin perişan olacağını ifade eder. İç nakliye ulaşımın gelişmemiş olmasının ecnebi mallarının daha az vergiye tabi tutulmasının nedeni olamayacağını belirtir. Ülke malların dolaşımını teşvik etmekle beraber zorunlu mallardan halkı mahrum etmemek için bu mallara ağır resim konulamamasını hiç olmazsa aynı oranda gümrük resminin konulması gerektiğini ifade eder. Lüks ürünlerde ise ecnebi malların gümrük resminin ağır olması gerektiğini belirtir. Gerek dış gümrük gerek iç gümrük alınmasının nedeni asayışı ve güvenliği sağlamak ise bu emniyetten hem ecnebi malların hem de ülke malların vergisinin eşit olması gerektiği ve yerli malın ecnebi malından fazla vergiye mükellef tutulmasının adalete uygun olmadığını söyler (Akyiğitzade Musa, 1896, s. 35–37; 1898, s. 166–167).

Akyiğitzade, Allah’ın her ülkeye belirli bir tarımsal ürünü yetiştirme yeteneğini verdiğini ve çeşitli ülkelerin sıcak iklimlere mahsus üretimin soğuk ülkelerdeki ürünlerle mübadele ettiğini söyler. Sıcak ülkede yetişmeyen ve soğuk iklimlere mahsus olan tarımsal ürünlerini bu ülkeden aldığını ve buna karşılık ülkesinde yetişen ürünü verdiğini ifade eder. Bir ülkenin sanayi ürünlerin tamamının kendisinin üretemeyeceğini ve ihtiyaçlarını ülkeler arasında mübadele ederek karşıladıklarını ve bundan dolayı taksim-i amel yönteminin çeşitli ülkeler arasında gerçekleşmesinin Allah’ın bir takdiri olduğunu söyler. Bu durumun olumlu ve uygun bir davranış olduğunu belirten Akyiğitzade, buna karşın serbest iktisat savunucuların himaye taraftarlarına Edirne’de hurma yetiştirmek gayreti içerisinde olduklarını belirtir. Esas nedenin Edirne’de hurma yetiştirmek meselesi olmadığını asıl nedenin iklimlere bağlı olan tarımsal ürünlerin ham şeklinde mi ecnebi ülkelere mübadele edilmesi mi, yoksa tarımsal ürünün mamul hale getirildikten sonra mübadele edilmesi meselesi olduğunu söyler. Himaye taraftarı nezdinde ılımlı himayenin ülkeler arasında iş bölümünün olumlu bir şey olduğunu belirtir. Tarımsal ürünlerin ülke fabrikalarında mamul madde haline getirerek diğer ülkelerle mübadele edilmesiyle malların ucuzluğunun sağlanacağını söyler. Çünkü ham olarak üretildiği bölgede imal edilirse nakliye ücretlerin

dahil olmadığından mamul ürünün ucuzlayacağını ve bu ucuzluktan pek çok ülkenin istifade edileceğini vurgular (Akyiğitzade Musa, 1896, s. 37–38).

Akyiğitzade sonra uygun olan himayeyi anlatmaya başlar. Himaye-i makulenin ecnebi mallarına ülkenin kapılarını kapatmak olmadığını sadece bir ülkede ham-maddesi bol olan sanayinin ihyası için başlangıçta ecnebi mallarından bu sanayiye korumak olduğunu söyler. Bu himayenin beş on senelik geçici bir koruma olduğunu belirtir, örneğin ipekçilik korunuyorsa ipek fabrikaların ilk tesisinde fabrikalara asırlardan beri ipeği imal eden ecnebi fabrikalarına direnecek gücü vermek olduğunu ifade eder. Bu desteğin ecnebi ürünlerine ağır vergi konulması ve ihraç edilen ipeğe teşvik ve ödül verilmesinden oluştuğunu belirtir. Uygun himaye resminin ecnebilere direnecek miktardan fazla olmaması gerektiğini ve himaye-i makuleden maksadın serbest ticarete yaklaşmak ve ileride bunu uygulayacak güce gelmek olduğunu vurgular. Serbest ticaretin ortak üretim mesaisinin zirvesi olduğu ve bu zirveye varmak için geçici olarak himaye politikasının uygulanması gerektiğini belirtir. İngiltere'nin zamanında Hindistan kadar pamuk ve ipek mamulâtı imal etmeye muktedir olmadığını, Hindistan kumaşların Avrupa'ya ucuz geldiğini ve İngiltere'nin bu sanayi oluşturmak için başlangıçta Hint mensucatının ülkeye girişini engellediğini, iç pazarda üreticilerini koruduğunu söyler. Bu tedbirin geçici olduğunu, İngiltere'nin pamuk imalinde güçlendikçe himayenin ortadan kaldırıldığını ve sonra İngiliz malların tüm dünyaya satılmaya başlandığını ifade eder. Burada ithalin yasaklanması politikasının uygulandığını belirtir (Akyiğitzade Musa, 1896, s. 38–40).

Akyiğitzade, himaye usulünün temelinin birkaç kısımdan oluştuğunu ve her bir sanayi devrinin parçası olan ziraat, ticaret ve büyük sanayiye kapsayan üretim dairesinin bir ülkede tesis edilmedikçe ülkenin genel servetinin terakkisinin mümkün olmayacağını söyler. Üretim dairesinde çeşitli sanayi üretim bölgelerin medeniyet yolunda ilerlediğini belirtir. Sanayi ümrünün bir iki vilayetten ibaret bir dairede ziraat, ticaret ve fabrikacılık şeklinde çeşitli olduğunu ifade eder. Bu dairede serbest ticaret kuralları kabul edilmediğinden bir dairedeki ziraat üretiminin çoğunlukla diğer bölgelere harcandığını söyler. Dış ülkelerde ziraata büyük pazarlar açılmadığından ziraat üretiminin zamanla ülke ihtiyacının aştığını ve fazla üretimin zamanla başka mallara dönüştüğünü yani zeytinden yağ, üzümünden pekmez ve kuru üzüm gibi yeni üretimlerin gerçekleştiğini ve sanayi şubelerin ortaya çıktığını belirtir. Zamanla birçok sanayi ürününün ortaya çıktığını, alet ve edevatlar icat edildiğini ve bu dairede fabrikacılık dönemi başladığını ve buna üretim dairesi dendiğini söyler. Daire içinde ziraat, el zanaatları, makinalı sanayi üretimin meydana geldiğini belirtir. Bu dairede ticaretin kendiliğinden ortaya çıktığını söyler. Üretim dairesinde ürün mesainin zamanla arttığını fabrikacılığın dairenin merkezinde olduğunu, zirai üretimin merkeze yakın bulunduğunu ve kumaş şeklinde dairenin dağıldığını ifade eder. Bundan başka nüfusu fazla olan merkezin geçinmek için bol miktarda zahire aldığını ve bunun da

zirai üretimi artırdığını ve bundan başka şehir ve fabrikalardan fazla kalan gübrelerin dairenin etrafına yayılan zirai alanlara gübre olarak verildiğini belirtir (Akyiğitzade Musa, 1896, s. 40–42). Üretim dairesinde çeşitli sanayiler yok farz edildiğinde ve bu dairenin denize yakın bir bölgede ise ticaret sayesinde ziraat ürünlerini vapurlarla yabancı ülkelere gittiğini ve tarımsal ürünlerin uzak yerlerdeki piyasa fiyatına tabi olduğunu belirtir. Fakat toprağın verimi artırılmazsa dairenin içerisindeki arazi ürünlerin azlığından dolayı bunları vapurla dış ülkelere ihracının oluşamayacağını ifade eder. Zamanla dairenin içerisindeki ziraatın gerileyeceğini söyler. Hayvan yetiştirerek gübrenin tedarikinin arazinin kuvvetini artırma çarelerinden biri olduğunu hayvanatın çoğaltılmasının sanayi şubelerinden biri olduğunu belirtir. Bu dairede iş bölümünün de olduğunu söyler (Akyiğitzade Musa, 1896, s. 42–43). Dairede büyük sanayi erbabı, tüccar, çiftçi ve amele sınıfların olduğunu ziraatın, dairenin merkezine yani fabrikaların bulunduğu yere buğday, yün ve keten verdiğini, merkezin ise bunlara un ve kumaş şeklinde çiftçiye mübadele ettiğini belirtir. Ticaretin iki mekan arasında ulaşımın gelişmesini sağladığını ve merkezde büyük sanayide ziraat alet ve makinaların imal edilerek ziraata yardımcı olduğunu söyler (Akyiğitzade Musa, 1896, s. 43). Bu dairede cemiyet kuvvetinin tek yönde sarf edilmediğini ve çeşitli suretlerde terbiye gören sa'y kuvvetlerinin bu dairede olduğunu ve dairede oturanlar iş bölümüne malik olduğundan bir mükemmel iktisadi organizmanın meydana geldiğini belirtir. Ülkelerin bu yolda oluşan çeşitli dairelere tekabül ettiğini ve bu dairenin merkezinde İngiltere'nin üretim merkezi olan Londra'nın olduğunu ifade eder. Üretimde uzman olan ecnebi üretimiyle yaşayacağı rekabette bir ülkenin uygun himaye politikasını gerçekleştirmesinden başka bir yol olmadığını vurgular. Şehir ve fabrikaların tüketim merkezleri olduğunu fabrikacılığın tesis edilmesinin ülkenin sanayi devresini teşkil ettiğini ve eğer fabrikacılık tesis edilmezse ziraatın dahi gerileyeceğini söyler (Akyiğitzade Musa, 1896, s. 43–44).

Akyiğitzade himaye politikasının başka bir düşünce sistemi olduğunu söyler. Bu düşüncenin cemiyeti organizma halinde gördüğünü cemiyet üyelerinin de iktisadi organizmanın parçaları oluşturduğunu belirtir. Cemiyetin, genel yeteneğinin cisimleşmesi olduğunu, bu nedenle ziraat, sanayi ve ticaret yeteneği toplamının ise cemiyetin iktisadi organizmasını oluşturduğunu ifade eder. Bu nedenle her cemiyetin bu üç yeteneği sürdürmesini ister ve cemiyetin sanayi üretimini sürekli işleterek devam etmesi gerektiğini söyler. Ticaretin de bu yolda devam etmesini ve cemiyeti oluşturan insanların iktisatça kâmil bir hale gelmesi için yeteneğini sürekli işletmesi gerektiğini belirtir (Akyiğitzade Musa, 1896, s. 44–45). Bilimsel açıdan her bir parçanın kendi vazifesini yapmasının kendi menfaati gereği olduğunu ve böylece her uzvun canlılığını sürdürebileceğini söyler. Bir cemiyetin iktisadi organizmasından makinecilik sanayisi işletilmez ise o cemiyetin makine sanayisinin ortadan kalkma tehlikesiyle karşılaşacağını belirtir. Bundan dolayı iktisadi organizmanın işlevini tam olarak yerine getiremeyeceğini ve o ülkede diğer sektörlerin işlevini yitirip gerilemenin ger-

çekleşeceğine dikkat çeker. Bu nedenle bir cemiyetin iktisadi organizmasını oluşturan ziraat, sanayi ve ticaretin tamamıyla kullanılmasının bu cemiyeti iktisadi olarak olgunlaştıracağını belirtir. Bu nedenle bir ülkenin hem sanayici hem tacir ve hem de ziraatçı olması gerektiğini vurgular (Akyığıtzade Musa, 1896, s. 45–46).

Akyığıtzade, sonra serbest ticaret düşüncesinin menşeyini anlatmaya başlar. Fizyok-rasi ile birlikte Avrupa’da akıl felsefesinin ortaya çıkıp yayıldığını belirtir. Akıl felsefesinin ilk olarak 18. asrın ortalarında Fransa’da görüldüğünü ve Quesnay’ın bu felsefenin önemli temsilcilerinden birisi olduğunu ve serbest ticaretin menşeyinin de bu düşünce olduğunu söyler. Akıl felsefesinin toplumda gelenek ve kanunları soyutlayarak olayları akıl muhakemesinden geçirdiğini belirtir. Akıl felsefesinin insani ilişkilerde görenek, adap ve kabul edilmiş usulleri kabul etmediğini ve bu düşüncenin Fransa’da birçok eski geleneğin ilgasına sebebiyet verdiğini söyler. Akıl felsefesinin bu doğrultuda iktisadi mesele ile ilgili her türlü mevzuatı kabul etmediğini, sanayiye sınırlama getirdiğini ve esnaf teşkilatının kaldırılmasını istediğini belirtir. Bu düşüncenin zamanla aşırılığa kaçtığını belirten Akyığıtzade, üretim nizam ve kanunların kaldırılmasının normal olduğunu ancak himaye-i sanayinin kaldırılmasını savunmanın aşırılığa kaçan bir davranış olarak açıklar. Bu dönemde akıl felsefesinden doğan serbest ticaret fikrini savunanların milletlerde üretim seviyesinin aynı derecede gelişmediği hususunu dikkate almadıklarını yeniden belirtir. Serbest ticaret yanlılarının belirttikleri gibi rekabet ve yarışmanın fena bir şey olmadığını ancak yarış edenlerin sanayi kudretlerinin aynı olması gerektiğinin yine de akıl felsefesinin icabı olduğunu söyler. Akıl felsefecilerin her türlü imtiyazı reddettiği gibi bu felsefenin tesiriyle serbest ticareti savunanların da himayeyi bir imtiyaz görererek reddettiklerini belirtir. Ancak himaye usulünün bir imtiyaz olmadığını, himaye politikasının bir ülkenin üretim kuvvetinin artırılması için terbiye edilmesi olduğunu ifade eder. Akıl felsefesinin bir çocuğun terbiye edilerek olgunlaşması gerektiğini söylemesi gibi bir ülkenin üretim kuvvetinin himaye edilmesiyle o ülke iktisadının terbiye edildiğini ve iktisadi olarak acemi olan kuvvetin terbiye edilerek güçlendirildiğini söyler. Serbest ticaretçilerin akıl felsefesini dış ticaret politikalarında tatbik etmediğini belirtir (Akyığıtzade Musa, 1896, s. 46–48).

Say ve diğer serbest iktisat savunucularının serbest ticaretin ucuzluğu doğurduğunu belirtmesine itiraz eden Akyığıtzade, serbest ticaretin uygulanması için ülkelerin sanayi kuvvetlerin eşit olması gerektiğini vurgular. Serbest ticaret uygulanmasını her ülkenin gelecekte benimsenmesinin medeni toplumun simgesi olduğunu belirtir. Ancak İngiltere gibi sanayisi gelişmeyen bir ülkede serbest ticaretin uygulanmayacağını çünkü bu ülkenin sanayide rekabeti gerçekleştiremeyeceğini ifade eder. Say ve diğer serbest ticaretçilerin şehirli halkının istifadesini düşünerek tüketicilerin faydalarını gözetererek şahıs mübadelesi ile milletlerin mübadelesini birbirine benzettiğini ancak bu iki mübadelenin birbirine benzemeyeceğini açıklar. Şahsın alışverişte ucuzluk aradığını ve geleceğini düşünmediğini ancak devletlerin böyle hareket etmeyip bin

sene sonraki geleceği düşündüğünü bu nedenle devletin alışverişinin farklı olduğunu belirtir. Milletlerin alışverişlerin de geleceğini düşünmek zorunda olduğunu ve devletlerin sanayi güçlerini terbiye ederek gelecekte malların ucuzluğu noktasını aradıklarını vurgular. Gelecekte sanayici ve üretici bir millet haline gelip ucuz mala sahip olmak için uzağı düşünen devletlerin yirmi otuz senelik geçici bir zamandaki halkın bir frank zarara uğramasını önemsemeyeceğini söyler. Geçen asırda İngiltere devletinin Hindistan pamuk mensucat ürünlerinin ülkeye girişini engellediğini ve İngilizlerin o vakit bundan zarar gördüklerini fakat bu fedakârlık sayesinde İngiltere’de büyük sanayinin meydana geldiğini belirtir. Ayrıca İngiliz pamuk mensucatının geçen asırdaki Hindistan mensucatından ucuz olduğunu söyler. Mal girişinin yasaklanmasının İngiltere’ye faydasının sadece ucuzluk olmadığını ve en büyük faydasının büyük fabrikalarda milyonlarca amelenin geçimini sağlaması olduğunu belirtir (Akyiğitzade Musa, 1896, s. 49–51).

Akyiğitzade, ayrıca serbest ticaret ile ucuzluk ilişkisinin daha ispatlanmış bir kaide olmadığını vurgular. J. B. Say’ın şahıs mübadelesinde olduğu gibi devletlerin mübadelesinde ise esas olarak değeri göz önüne aldığını ve değer in ise malın üretim masraflarına göre şekillendiğini belirtir. Almanya’nın bez üretimini on beş saat emekle Fransa’nın on saat emekle çıkartırsa Almanya’nın Fransa bezini kullanmasıyla beş saat emek tasarrufu edeceğini ifade eder. Serbest iktisatçılara göre Almanya’nın bez üretiminden vazgeçip Fransa bezi alması daha makuldür. Ancak bu durumda Almanya’da bez üretiminin batacağını ama serbest iktisatçıların bunu önemsemediğini, bezcilik sanayi batarsa ona sarf edilen sermayelerin uygun olan başka sanayi şubelerine gideceğini ve bezcilik sanayiinde ısrar etmeyip istidadı olan sanayiye yönelmesi gerektiğini savunduklarını belirtir. Serbest iktisatçıların arasında fiyat hakkında iki farklı görüşün olduğunu belirtir. Bunlardan ilkinin kıymetin sarf edilen emeğe göre diğerinin ise sa’y ile beraber teklif ve talebe göre şekillendiğini söyler (Akyiğitzade Musa, 1896, s. 51–53).

Akyiğitzade, milletler arasındaki fiyatın sadece sarf edilen emek zamanına göre şekillenmesiyle garip bir sonucun ortaya çıkacağını belirtir. Ticarete en çok kazanan ülkenin gelişmemiş ve ürününü çoğu kez emeğiyle üreten ülkenin olacağını söyler. Geri Merakeş’in İngiltere ile alışveriş yaptığında Merakeş’in İngiltere’den daha fazla kazanacağını ifade eder. Çünkü Merakeş halkın ürününü çok zaman sarf ederek elde ettiğini belirtir. Bu doğrultuda İngiliz’den fazla kazanacağını zira İngiliz’in hurma kazancının Merakeş’in İngiliz mensucat kazancından az olacağını ifade eder. Bu doğrultuda Merakeş’li mensucat hazırlamak için çok çaba sarf etmemesi, himayeyi kaldırması ve sa’yını tasarruf etmesi gerektiğini söyler. Ancak gerçekte hurmanın pamuktan daha ucuz olduğunu hurmayı satan ülkenin zarar ettiğini ifade eder. Merakeş’in İngiliz mahsulünü alması için daimi olarak hurmacı kalmasının icap ettiğini belirtir. Merakeş’in bir şahıs olmadığını bir devlet olduğunu ve bu nedenle

bir devletin sadece hurmacı kalamayacağını söyler. Ayrıca hurmanın nakliye ücretinin daha maliyetli olduğunu zira hurmanın uzak ülkelere naklinde bozulma ihtimali olduğundan maliyetin arttığını ve kazancın düştüğünü belirtir (Akyiğitzade Musa, 1896, s. 53–56).

Akyiğitzade sonra ülkeler arasında mübadelede fiyatın oluşmasında teklif ve talebin etkisini anlatır. Sanayi bakımından geri olan İspanya'nın İngiltere'den pamuk mensucatını serbest bırakırsa İspanya'ya çok fazla mal yıkacağından fiyatların düşeceğini İngiltere sermayedarın İspanya fabrikalarını kapatmak için gayet bol miktarda mensucat getirip bir müddet zararına satarak İspanya'nın zamanla fabrikalarını kapatacaklarını belirtir. Yerli fabrikaların kapatılmasıyla birlikte İspanya'nın İngiliz fabrikacıların pazarı haline geleceğini ve sonra İngilizlerin fiyatları artıracığını ifade eder. İspanya'nın pamuk mensucatından zarar görmemesi için ya kendi sanayilerini ihya etmesi yahut Amerika fabrikalarını ülkelere davet ederek bunlara İngilizlerle rekabet ederek bu durumdan kurtulabileceğini söyler (Akyiğitzade Musa, 1896, s. 56–58).

Akyiğitzade bir devletin sadece fabrikacı olmasının da uygun olmayacağını söyler. Alman iktisatçı List'in savunduğu gibi bir ülkenin sadece fabrikacı olmasıyla o ülke iktisadının başka ülkelere muhtaç bırakılacağını söyler. Ama çoğunlukla fabrikacı olmanın bir zararı olmadığını belirtir. Bir ülkenin sadece fabrikacı olmasından ziyade hem tüccar hem sanayici hem de tarımcı olmasının uygun olacağını vurgular. Dünyada ziraatta bir bereketsizliğin söz konusu olamayacağı fakat ziraatın yıllara göre azalabileceğini belirtir. Bu durumun sanayide daha az görüldüğünü çünkü sanayinin ham maddeyi ziraattan aldığını söyler. Ziraattaki bereketsizliğin zirai ürünlerin fiyatlarını artıracığını ve arazi fiyatların artışının ise sanayi ürünlerin fiyatlarını artıracığını ifade eder (1896: 58). Savaş döneminde bir ülkenin sadece fabrikacı olmasının zararların daha fazla görüleceğini belirtir ve Kuzey Amerika'nın İngiltere'den ayrıldığı zamanki savaşlarda İngilizlerin gıda sıkıntısından dolayı ecnebi ülkelerde hububat satın almalarının zararını hissettiklerini söyler. İlimli himayenin iş bölümüne haneler getirmeyeceğini ifade eder. Ülke kuvvetinin bir kısmını ziraata, bir kısmını ticarete ve bir kısmını da sanayiye ayırmanın ülkeyi uluslararası ticaretten mahrum etmeyeceğini söyler (Akyiğitzade Musa, 1896, s. 59).

Akyiğitzade, serbest ticaretin her devletin çeşitli sanayileri himaye ettikten sonra gerçekleştiğine dikkat çeker. İngiltere'nin 15. asırdan itibaren himaye politikalarını uyguladığını ve Elizabeth döneminde Flander mamulâtına karşı himaye ve ithal malın girişi engelleme yöntemlerinin benimsediğini belirtir. İthal ürünün girişinin yasaklanması yollarının ya ecnebi malın girişini doğrudan yasaklanması ya da yüksek gümrük vergisi alımıyla gerçekleşeceğini ifade eder. Birinci yöntemin bu çağda uygulanmasının uygun olmayacağını ve ithal ürünün girişi yasaklanması yönteminin mazide kalan bir yöntem olduğunu söyler. Ayrıca Cromwell zamanında İngilizlerin

deniz nakliyatını Hollanda menşeli gemilerle yapılmasını yasakladığını, bu tedbirlerden sonra İngiltere’de sanayinin zamanla geliştiğini ve İngiltere’nin serbest ticaret politikalarını uyguladığını belirtir (Akyiğitzade Musa, 1896, s. 59–60). Avusturya’da Maria Theresa ve II. Josef, Fransa’da Colbert ve Napolyon Bonapart’ın himaye politikalarını benimseyip uyguladıklarını vurgular. I. Napolyon’un İngiltere’ye karşı savaş zamanında gösterdiği kara ablukası politikasında Almanya’da sanayinin doğduğunu söyler. Fransa’da halen %20 oranında gümrük himayesi uyguladığını ve serbest ticareti kabul etmediğini bildirir. Amerika’nın İngiltere’nin sömürgesi iken çiftçi ülkesi iken usul-i himaye sayesinde sanayi ülkesi haline geldiğini belirtir. Amerika’da 1806, 1833 ve 1857 senelerinde ithal malının girişinin yasaklanması politikaları benimsendiğini ve Amerika’nın gümrük oranlarıyla şiddetli bir himaye uyguladığını vurgular. Hindistan’da sanayinin gerilemesinin nedeni ülkede serbest ticaret politikalarının uygulanması ve İngiliz mallarına fazla değer verilmesi olduğunu ifade eder (Akyiğitzade Musa, 1896, s. 60–62). İlerlemiş ülkelerden İngiltere hariç hiçbir ülkenin serbest ticaret politikalarını benimseyip uygulamadığını söyler. Osmanlı Devleti’nde %8 gümrük vergisinin himayeden ad edilemeyeceğini ve Doğu’da serbest ticaret politikasını benimseyen tek ülkenin Osmanlı Devleti ise son zamanlarda devletin sanayinin geliştirilmesi için ithalat vergisini artırma teşebbüslerinde olduğunu belirtir (Akyiğitzade Musa, 1896, s. 62).

Sonuç

Osmanlı Devleti’nde serbest iktisat düşüncesinin ülkenin iktisadi gerilemesini hızlandırdığına dair görüşler 1870 senesinden itibaren dillendirilmeye başlanmıştır. Namık Kemal, Ziya Paşa ve Cevdet Paşa gibi dönemin aydınları serbest ticaret ilkeleri doğrultusunda imzalanan 1838 ticaret anlaşmasıyla sanayi üretiminin ortadan kalktığını ve bu anlaşmayla ülkenin Avrupa devletlerinin pazarı haline geldiğini belirtmişlerdir. Bu ilk itiraz seslerinden sonra serbest ticaret ilkesine doğrudan itiraz sesleri yükselmiş ve dönemin basınında ülkenin koruyucu gümrük politikasıyla sanayisini himaye etmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ahmet Mithat, ülkede sanayinin himaye edilmesi gerektiğini ve serbest ticaret düşüncesinin İngiltere’nin milli iktisadı olduğunu belirtmiş, bu nedenle Osmanlı Devleti’nin gerçekleriyle uyumlu bir iktisadi sisteminin benimsenmesini istemiştir. Bu dönemde ülkenin iktisadi anlamda himaye düşüncesinin uygulanmasını isteyen diğer bir düşünür Mizancı Murat’tır. Mizancı Murat, ülkede sanayileşmeyi ve tarımda makineleşmeyi istemiş ve ülkenin Avrupa mallarının pazarı olmaması için gümrük politikasıyla korunması gerektiğini ifade etmiştir.

Ülkede 1890’lılarda birçok taraftar bulan himaye iktisat düşüncesini savunan düşünürlerden biri Akyiğitzade Musa’dır. Akyiğitzade, Alman Frederick List ve Fransız Paul Cauwes’in görüşlerinden etkilenecek bir ülkenin sanayisini kalkındırması için o ülkenin geçici olarak koruyucu gümrük politikası uygulanmasını dillendirmiştir.

Akyiğitzade, serbest ticaret düşüncesini ilkesel anlamda itiraz etmemiş ama bu düşüncenin uygulanması için dünyadaki tüm devletlerin aynı iktisadi şartlarda olması gerektiği ve bu sağlandığı takdirde ülkelerin rekabet edebileceğini belirtmiştir. Akyiğitzade'nin korumacılık anlayışı geçici ve mutedil bir himayeciliktir. Ülkenin sanayisinin gelişimine potansiyeli olan sanayi kollarının himaye etmesi ve bu himayenin ise sanayi şubesinin uluslararası piyasayla rekabet edecek seviyeye ulaştığı zamana kadar olması gerektiğini belirtmiştir. İktisadi anlamda kalkınmak için tüm devletlerin başlangıçta kendi sanayisini himaye ettiğini vurgulamış, İngiltere'nin pamuk üretimin başlangıçta Hindistan'ın gerisinde olmasına karşın himaye edici politikalarla yerli sanayisini koruduğunu ve zamanla Hindistan'dan çok fazla üretimi ucuz gerçekleştirdiğini belirtmiştir. Sanayiye himaye etmenin iktisadi kalkınma açısından önemli olduğunu vurgulamak için İngiltere'den başka iktisadi gelişmiş Almanya ve Amerika örneklerini vermiş ve bu ülkelerin himaye politikaları sayesinde uluslararası rekabette İngiltere ile mücadele ettiklerini vurgulamıştır.

Akyiğitzade'nin bir ülkenin sadece bir sektörde uzmanlaşmasının yanlış olacağını ve bu doğrultuda bir ülkenin sadece tarım ya da sanayide gelişmiş olup diğer sektörde gelişmemiş ise bu ülkenin diğer ülkelere bağımlı kalacağını belirtmiştir. Akyiğitzade bu konuda List'en farklı düşünmüş ve List'in sadece sanayide gelişmesi görüşüne karşı bir devletin tarım, sanayi ve ticaret sektörlerinin eşdeğer bir oranda gelişmesini istemiştir. Bir ülkenin sadece tarımsal ya da sanayici ülke olmasına karşı çıkmıştır. İktisadi sektörlerin ülkenin iktisadi organizmaların parçaları olduğunu ve herhangi bir uzvun eksik olmasıyla organizmanın işlevini yerine getirememesi gibi bir ülkenin bir sektörde gelişmemesinin de o ülkenin iktisadi organizmanın işlevini yerine getirmemesine neden olacağını belirtmiş ve bu nedenle bir ülkede ticaret, sanayi ve ticaret faaliyetlerinin bir arada olmasını istemiştir. Bir ülkenin sadece tarımsal kalkınmasını gerçekleştirmesiyle sanayi kalkınmayı gerçekleştiren ülkeyle yapılan mübadelelerde her zaman zarar göreceğini ve zamanla sanayi ülkesine bağımlı bir ülke pozisyona düşeceğini belirtmiştir. Akyiğitzade, serbest ticaret düşüncesinin tüm dünyadaki eğitim kurumlarından öğretilmesine karşın pratikte hiçbir ülke tarafından uygulanmadığını, İngiltere'de bile bazı ürünlerin himaye edildiğini, Fransa ve Amerika'da çoğu ürünlerde yüksek gümrük oranları konulduğunu ifade etmiştir. Osmanlı Devleti'nde ise bürokratların gümrük vergilerini artırmak için gerekli teşebbüslerinde bulunduğunu belirtmiş ve bu düşüncüyü bürokratların benimsediğini vurgulamıştır.

Akyiğitzade Musa, eserinde serbest ticaret düşüncesi ile himaye düşüncesini tarafsız bir gözle ana ilkelerini verdikten sonra iki görüşü ana ilkeleri ışığında karşılaştırmıştır. Himaye düşüncesinin ilkelerinin doğruluğunu kanıtlayan destekleyici ifadeleri dile getirdikten sonra geri kalmış ülkelerin gelişmiş ülkelerle rekabet gücünü sağlamak için himaye politikalarını çözüm olarak öne sürmüştür. Akyiğitzade'nin görüşleri 1890'larda itibar görmüştür. Akyiğitzade'nin Harbiye Okulu'nda iktisat

dersleri vermesi himayeci düşüncelerin bu dönemde ülkede itibar gördüğünün göstergesidir. Akyiğitzade, 1880'lerden sonra ülkede himayeci düşüncüyü sistematik bir şekilde savunan tek iktisatçıdır. Himaye düşüncüyü savunmasına karşın görüşlerin II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki çevresinde etki uyandırmamasının tek nedeni İttihat ve Terakki hareketin iktisatçı ideoloğu Cavit Bey'in serbest ticaret düşüncesini savunmasıdır. İlk yıllarda İttihat ve Terakki, serbest ticaret düşüncesi ilke olarak savunmuş ancak 1912'den sonra Türkçülerin etkisiyle himayeci politikaları benimsemiştir. Bu yıllarda Akyiğitzade, Cavit Bey'in kişisel garazına uğramıştır. Akyiğitzade, Anadolu'da memuriyetlerine atanarak bir nevi sürgün edilmiş ve unutulmuştur.

Extended Abstract

Akyiğitzade Musa and Conservation Thought*

Kenan Demir¹
İstanbul Medipol University

Abstract

In the 1830s, the idea of free trade entering the country through foreigners residing in the Ottoman Empire and having ambassadors of foreign consuls in Istanbul became an unrivaled system of thought until the 1880s. Firstly in the 1870s, the 1838 Trade Agreement was signed in light of the principle of free trade. In Tercüman-ı Hakikat, Ahmet Mithat and Mizancı Murat demanded protective customs tariffs in Mizan for the country's economic development and protection of industry. Kazanlı Akyiğitzade Musa, who taught economics at the Military School in this period, also adopted the idea of patronage. In 1896, he said that the state should protect industry with customs walls for the economic development of Ottomans in his book *İlm-i Servet: Azadeği-i Ticaret and Usul-i Himaye*. In this study, the authoritarian economic views of Akyiğitzade Musa known as *İktisad yahud İlm-i Servet: Azadeği-i Ticaret ve Usul-i Himaye ve İlm-i Servet veyahut İlm-i İktisad* will be given in the light of economics books.

Keywords

Ottoman Empire • Idea of economic suffering • Akyiğitzade Musa

* This is an extended abstract of the paper entitled “Akyiğitzade Musa ve Himayecilik Düşüncesi” published in Turkish Journal of Business Ethics.

Manuscript received: October 19, 2018 / **Accepted:** December 25, 2018 / **OnlineFirst:** December 30, 2018.

1 Correspondence to: Kenan Demir (PhD), School of Business and Management Sciences, İstanbul Medipol University, İstanbul Turkey. Email: kdemir@medipol.edu.tr ORCID: 0000-0003-1508-5978

To cite this article: Demir, K. (2018). Akyiğitzade Musa and conservation thought. *Turkish Journal of Business Ethics*, 11, 299–327. <http://dx.doi.org/10.12711/tjbe.2018.11.2.0031>

Even though an economy policy had always existed prioritizing the state with a direct intervention on economy in the Ottoman Empire, in the 1830s a thought system entered the state that was contrary to the archaic economic tradition and minimized the state in terms of finance. With the trade deal signed in 1838 in parallel with this thought system, the principles of free-trade thought were practiced in the empire. This thought became the only dominant idea in the empire until the 1880s. As mentioned in the study, economists expressed their views that the idea of free trade has not matched the economic realities of this empire since the 1880s. These economists, who demanded that the state directly intervene in the economy and that industrialization would be ensured through customs walls, also demanded the implementation of protective economic policies in the country. The reason why Akyiğitzade Musa, one of these economists, has been chosen as the subject of this study is that for the first time in the Ottoman Empire he compared the idea of free trade with the idea of patronage, emphasizing patronage to be the only way out for the industrialization of economically backward countries like the Ottoman Empire.

Influenced by the views of the German Frederick List and the Frenchman Paul Cauwes, Akyiğitzade stated that the temporary protective customs policy should be implemented in order for a country to develop its industry. Akyiğitzade did not object to the free trade idea in terms of principal; however, he stated that in order to practice this idea, all countries in the world should have the same economic conditions and that as long as these conditions were provided, countries could be competitive. Akyiğitzade's understanding of protectionism is provisional and conservative. He emphasized that the state should patronize industrial sections that have a potential for developing the state's industry and that this patronage should continue until the industry branch reaches the level of being able to compete with the international market. Akyiğitzade stated that all states initially patronized their own industries for economic development, and even though England was behind India in cotton production, it had protected its domestic industry through patronizing policies; in time, England made far cheaper production than India. In order to emphasize protecting industry as important in terms of economic development, he gave examples with the developed economies of Germany and the United States aside from England, pointing out that these countries were challenging England in international competition by courtesy of their protection policies.

Akyiğitzade stated that a country specializing in only one sector is wrong and that, if a country were developed only in industry or agriculture and not in other sectors, this country would become dependent on other countries. On this subject, Akyiğitzade thought differently than List. In contrast to List's view, which argued that development should only be on industry, Akyiğitzade wanted the country's agriculture, industry, and trade sectors to develop in equal ratios. He objected to a

country only being an agricultural or industrialist country. He emphasized that the different economic sectors are parts of a country's economic organism and that just as an organism can't function without any limbs, the lack of development in one sector would cause the country to not fulfill the function of the economic organism. For this reason, he asked for trade, industrial, and agricultural activities to be unified in the country. He indicated that a country with only agriculture developed would be damaged in exchanges with an industrially developed country and that in time it would become dependent on this industrially developed country.

He stated that, while the idea of free trade was taught by educational institutions all over the world, it found no practical application in any country, even in England where some products were protected; high customs duties were put on most products in France and the United States. He stated that the bureaucrats in the Ottoman Empire had made the necessary attempts to increase the customs duties and emphasized that the bureaucrats had adopted this idea. In his work, Akyiğitzade Musa gave an objective view of the main principles of the idea of free trade and patronage, later on comparing these two opinions in light of the main principles. After expressing supportive statements proving the correctness of the principles of protection, he put forward patronizing policies as a solution for providing underdeveloped countries competitiveness with developed countries. Akyiğitzade's views were respected in the 1890s. His economics lectures at the Harbiye School show that the protective ideas were respected in the country during this period. Akyiğitzade was the only economist to systematically advocate protective thought in the country after the 1880s.

Kaynakça/References

- Abdullin, Y. (1995). Tanzimat ve İdil-Ural Tatarları arasında aydınlanma hareketi. *İlmi Araştırmalar: Dil, Edebiyat Ve Tarih İncelemeleri*, 1, 175–184.
- Ahmet Mithat. (18 Haziran 1889). Usul-i himaye ve usul-i teşvik. *Tercüman-ı Hakikat*. 3303, 4–5.
- Ahmet Mithat. (1307/1889). *Hallü'l ukad*. Dersaadet.
- Akyiğitzade Musa. (1314/1896). *İlm-i iktisat ve ilm-i servet azadegi-i ticaret ve usul-i himaye*. İstanbul: Karabet Matbaası.
- Akyiğitzade Musa. (1316/1898). *İlm-i servet ve ilm-i iktisat*. İstanbul.
- Akyiğitzade Musa. (1315/1897). *Avrupa medeniyeti esasına bir nazar*. İstanbul: Cemal Efendi Matbaası.
- Albayrak, G. C., Genç H. ve Kocakaplan, S. Ç. (2016). *Osmanlı'da modern iktisadın izinde 2 Akyiğitzade Musa*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Budan, C. Y. (2018). Türk iktisat düşüncesinde himayeci usul kavramının ilk teorisyeni: Ahmet Mithat Efendi. *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmaları Dergisi*, 13, 75–92.
- Çağman, E. (2017). Ahmet Mithat Efendi'nin ekonomi politik adlı eserinde iktisadi serbestiyet ve korumacılık düşünceleri. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 16, 1–21.
- Çakmak, D. (2011). *Osmanlı iktisadi düşüncesinin evrimi*. İstanbul: Libra Yayıncılık.

- Çavdar, T. (1982). Türkiye’de liberalizmin doğuşu. İstanbul: Uygurluk Yayınları.
- Çetinkaya, A. (1969). *Yeni mülkiye tarihi ve mülkiyeliler 3*. Ankara: Mars Matbaası.
- Demir, K. (2017). Hürriyet gazetesine göre Osmanlı ekonomisinin sorunları ve çözüm önerileri. *Turkish Studies*, 12(31), 61–86.
- Karaoğlu, Ö. (2008). Akyiğitzade Musa ve ilm-i iktisat. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16.
- Karaoğlu, Ö. (2013). Osmanlı iktisat ve maliyesine yerli bir yaklaşım örneği: Mizan gazetesi. *Bilgi Ekonomisi Ve Yönetimi Dergisi*, 8(11), 191–206.
- Kazgan, G. (2016). *İktisadi düşünce politik iktisadın evrimi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kaya, N. (2010). Süleymaniye kütüphanesi. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 38). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Koloğlu, M. (1966). *Ekonomi doktrinleri tarihi*. Ankara: Doğu Matbaacılık Matbaası.
- Mardin, Ş. (1985). Tanzimat’tan Cumhuriyet’e iktisadi düşüncenin gelişimi. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi* içinde (Cilt 3). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1990). *Siyasal ve sosyal bilimler makaleler 2*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Okay, C. (2006). *Türk derneği*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Sarınay, Y. (2004). *Türk milliyetçiliğinin tarihi gelişimi ve Türk ocakları*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Savaş, V. F. (2007). *İktisatın tarihi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Sayar, A. G. (2006). *Osmanlı iktisat düşüncesinin çağdaşlaşması*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Sözen, K. (1998). *Ahmet Cevdet Paşa’nın felsefi düşüncesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Şenel, Ş. ve Pulat, H. (2018). Akyiğitzade Musa Bey ve Metin gazetesi. *Tarih Okulu Dergisi*, 11(33), 567–588.
- Taymaz, A. B. (1966). *Kazan Türkleri*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Toprak, Z. (1995). *Milli iktisat-milli burjuvazi (1908-1950)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Toprak, Z. (2012). *Türkiye’de milli iktisat 1908-1918*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Turanlı, R. (1994). *İktisadi düşünce tarihi*. İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.
- Türkoğlu, İ. (2006). Musa Akyiğitzade. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cilt 31). İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ülken, H. Z. (1979). *Türkiye’de çağdaş düşünce tarihi*. İstanbul: Ülken Yayınları.